

فاكتەرىن پىادەكرنا كەلتوورى د رۇمانىن (محمد سليم سواری)دا

ب.ه.د. زوزان صادق سعيد، كۆلپا پەروردا بىنايت، پشكا زمانى كوردى، زانكۇيا دھۆك، ھەرنيا كوردستانى-عىراق

مردان رفعت ابوزيد، كۆلپا پەروردا بىنايت، پشكا زمانى كوردى، زانكۇيا دھۆك، ھەرنيا كوردستانى-عىراق

پوختە:

كەلتوور دېتە بىنايتەك ئىسەر بەرھەمى خۇي دەستىپىكى ل سەر ئاقابەت. رۇمانىس ئۇ دياركرنا لايەنى رەسەنايتى دناث مللەتيدا پەناي دېتە بەر لايەنى كەلتوورى كۆ مەبەستا وى ئەو نەوېنى داھاتى ئاشنايى كەلتوورى خۇي. كۆ ئەف فەكۆلىنە ل ژىر نافي (فاكتەرىن پىادەكرنا كەلتوورى د رۇمانىن "محمد سليم سواری"دا). كۆ مەبەستا ژ ئەف فەكۆلىنە ئەو كۆ لايەنى كەلتوورى دناث رومانىن ئافرىدا دياركەن. ئەف فەكۆلىنە ھەولددەت ئەوان فاكىتەران دياركەت ئەوین رۇمانىس (محمد سليم سواری) پالداي كۆ ب رىكا ئەوان كەلتوور د رۇمانىن خۇدا بكارىپىت.

پەيلىن سەرەكى: فاكىتەرى ھونەرى، فاكىتەرى رەوشەنبىرى، فاكىتەرى نەتەوايەتى، فاكىتەرى جفاكى.

پىشەكى:

رەوشەنبىرى، فاكىتەرى نەتەوېنى، فاكىتەرى جفاكى. پەيكەرى فەكۆلىنە پىنكەتايە ژ دوو تەوهران، ب ئەف شىوې:

- تىگەھى كەلتوورى (چەمك وپىناسىن كەلتوورى): 1-1: كەلتوور ژ لايى زمايە.

ب شىوېەكى گشتى زارافى كەلتوورى ل جىپانى ب شىوازين جودا جودا ھاتىە باسكەن. بەلى د نافرۇكا خۇدا بۇ مەبەستەكا دياركرى ھاتىە بكارهينان. ھەر مللەتەكى ل دوپىش بىرۇچوونىن خۇ ئەف زارافە دايە دياركرن. لەورا كەلتوور چارچوونى (زمان، ئەدەب، مېژوو، رەوشەنبىرى، شارستانىەت، جفاك... ھتد) ى ب خۇفە دگريت.

ھەلبەت ژىدەرى سەرەكى بى ھاتە بكارهينانا پەشا (كەلتوور) قورئانا پىروژە، كۆ ب ژىدەركى رەسەن دەيت ھىمارتن و پاشى ھاتىە ھەرگىرن و دىياقەن جودا دا بكارهاتىە، بەلى ھەكۇ رامان ھەر نىزىكى ئەوئ يە ئەوا قورئانى ئامازە پىداي. كەواتە د (25) ئايەتا و د سورتەن جودا دا زارافىن (تراث، الوارث، مىراث، وژتە، يورث، ژرئوا، يرثا، اورثوھا، يرئون، يورثا، وأورثنا، ورثوا، وارثون، يرث، يرثي، يرث، نورث، الوارثين، يرثا، الوارثون، يرثون، أورثناھا، وژتە، وورث) (قورئانا پىروز، سورەتەن، الفجر "يىن دىتر"). بكارهاتىنە و دھەر ئايەتەكى دا بەرامبەر تىشتەكى تايەت ھاتىە پىادەكرن ئانكۆ ئىك پەيىش ب واتا و شىوازين جودا- بەلى زۆرىەيا ئەوان د نافرۇكا خۇدا ب مەرەما پاشاوە چ مىراتكەرك بىت ل پىشت بايى ماپىت يان سامانەك بىت باب واپىرا بۇ نەفین خۇھىلايەت. ھەر ئەف پەيىشەن د زۆرىەيا فەرەنگىن زمانى يىن ەمرەبى دا ھاتى: چونكى بەرفرەھىيا ئەفى زارافى ھەمى توخىن ماددى و مەعنەوى يىن ژيانى ب خۇ فە دگريت. د سورەتا (الفجر) دا ھاتىە: [وَتَأْكُلُونَ الْهَافَاتِ أَكْلًا لَمًّا] (سورەت الفجر، ئايەتا 19). ژ ئەوان ھەمى پەيشان تەنھا د ئەف ئايەتا پىروژدا ب شىوېەكى راستەوخۇ (تراث) بكار ھاتىە، رامان ژى ئەو (تراث: ئانكۆ مىراث، ئەوئ ژ ھەر جھەكى بەدەست خۇفە ئىناي چ ب ھەلالى يان ھەراي) ((الدمشقي، 2000: 1194). ديارديت كۆ ئەو مىراتى ل پىشت ھندەك كەسان دەمىنيت ب شىوېەكى ژ شىوان ژ لايى ھندەك مروفىن دىتر

كەلتوور ھەمى تەخ و جىپىن ژيانى ب خۇفە فەدگريت. ديسان ھندەك جارار دېنە ياسا و دەستورەك بۇ كۆمەلگەھا ھەر مللەتەكى. ژەركو كەلتوور ئىك ژىدەرىن دانەنيسينا جفاكيە ب گشتى و دەولەمەندكرنا ئەدەبىياتە ب تايەت، لەورا بياقەكى باشە و بەرفرەھە كۆ رۇمانىس لايەنى كەلتوورى ب شىوېەكى ھونەرى ژىو خواندەقانا بەدەتە دياركرن. ئەف فەكۆلىنە بىناقونبىشائى (فاكتەرىن پىادەكرنا كەلتوورى د رۇمانىن (محمد سليم سواری)دا ھەلبىژارد دا پتر روناھىيا شىوېە و جۆرىن بەرجەستەبوونا كەلتوورى دناثا بىن بەرچاكرن.

- كەرسى فەكۆلىنە:

كەرسەتەن بۇ شىوېەكرنا بابەق فەكۆلىنە ھاتىە ھەلبىژارت، بىرتىپە ژ ھەر پىنچ رۇمانىن (محمد سليم سواری). ئەوژى ب نافيىن: (گوند، وارى رۇندكا، ھەوارە، دەولەت و ھىقى، دەولەت و دەرز).

- مېتودا فەكۆلىنە:

ئەف فەكۆلىنە پىشت بەستنى ل سەر مېتودا كەلتوورى دكەت د چارچوھىن مېتودەكا (وھسفى - شىكارى)دا.

- كرنىكا فەكۆلىنە:

كرنىكا فەكۆلىنە د ئەوئ چەندى دايە، ئازارندنا كەلتوورى د رۇمانىن (محمد سليم سواری)دا دەست نىشان بگىمىن و دگەل ئەو فاكىتەرىن بىوونە رىخوھشكەر ژىو رومانىسى كۆ ئافراندىن د بەرھەمىن خۇدا كرى.

- پەيكەرى فەكۆلىنە:

ئەف فەكۆلىنە ژىلى پىشەكى و ئەنجامان ژ دوو بەشان پىكەھىت: بەشى ئىكى گرىدايە ب تىگەھى كەلتوورى و دياركرنا ئەوئ ژ لايى زمانى و زارافىشە. بەشى دووى ژ فاكىتەرىن پىادەكرنا كەلتوورى د رۇمانىن "محمد سليم سواری"دا ھاتىە تەرخانكرن و ژ ئەوان فاكىتەران ژى: فاكىتەرى ھونەرى، فاكىتەرى

دەست ل سەر دەھیت دانان، د هەمان دەمدا دیاردییت کو ئەو شینوارین کەسەك پشتی مرنا خو ل پشت خو دەھیت دبنە شینوارین سامانی. هەلبەت دبنەدا "زەیت" مەژووشی ژى دجیتە د چارچوڤى پاشاوەی دا وەكى د ئەفنى ئایەتا پیروزدا ھاتى: [بَرْتِي وَبَرْتِي مِّنْ آلِ يَعْشُبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا] (سورەت مەرىم، ئایەتا 6). ئەو ژى لافاكرنا (زەكەريا پىنغەمبەر) ژ خودى كو نەشەكى بەدق ھەلگىر ئاف و شىنوارىنگىر ئەوى یت. كەواتە زاروكىن مەژووشى ژى وەكو مەراگەر دەھیتە ھەزارەن، ل دویف ئەفان دیتنا دیت ھەلگىر ھەمى ئەوان رەفتار و رەوشتان بن ئەوین ل دەف دایك و بابا ئەفە و ژىلى مەراگىر زانین و زانبارىر ھەروەكى د سورەتا (الغمل) دا ھاتى: [وَوَرِّثْ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ] (سورەت الغمل، ئایەتا 16). ل فەرى ب راما نا مەراگىر (زانین و پىنغەمبەراتىن)) (قباو، 2003: 378). دەھیت. ئانكو باب و بابىر ژىلى ھىلانا سەرودەت و سامانى زانینا خو ژى ل پشت خو دەھیل و غوونە د ئەفنى بیاڤدا نوژداریا مللى.

ھەمى ئامارەكرنى ھە، كو ھەندەك جارەن ئىسەرەن ھەرب ب شاشىفە تىكەھەلەك دناڤەرا پەڤىن (تراث- میراث) دا كرى، كو د راستیدا د ژىكجودانە، چونكى (تراث) بەرامبەر پەڤا كەلتور دەھیت، بەلى (میراث) ئانكو مەراگىر و ھەگىر، فەگەھاستنا مال و سامانى ژ باب و بابىر بۆ كور و كچ و نەڤىن ئەوان. ئەفە ئەوى پتر نىزىكى پەڤا (التركة) دكەت ئەوا ب واتا یا (ئەو تەشتى مەژووش ل پشت خو ب شىوەكى سامال دەھیت كو چ تەشتى كەسى دناڤ ئەوى پاشاوەی دا نینە) (الحنفى، 2003: 62). ئەو زارافىن دى ھەمى داكوكى ل سەر بابەت مىراقى دكەن؛ چونكى بەرى ئىسلامى مەرات ھەمى بۆ كورا بوو و كچ ژى دەھان بى بەھركن، ھاتنا ئەفان ئایەتان زوربەیا ئەوان رزدي ل سەر دادپەرورەن د دابەشكرنا سامانى پشتى باب و بابىر دكەت.

د سەرھەم ئەوان فەھنگىن زمانى دا ئامارە ب ئەفنى زارافەى ب ئەفان پەڤان ھاتىە كرن مینا ئىسكەلپىدا (لسان العرب) ((الورث والورث والارث والوراث والتراث واحد والميراث اصله موراث...)) (ابن منظور، 1992: 199-201). ئەگەر تەماشەى ئەفان پەڤا ھەيت كرن دى دیاردییت كو شینوار و پاشاوە و شىوگىر كەل كەلتورى یا كرى ئىك و رەڤىشتى ھەمیا ژ پاشەنلاڤە ھاتى، بەلى بكارھىنانا ھەمەجۆر یا پەڤا (كەلتور) فاكەتەك بوو ھەمى كو ھەمى مەلەت و نەتەوەك ب شىو و شىوگىر بكارھىنەت و لادان د دارشتن و شىوگىر پەڤى دا كرى و ئەفە بوو ھەمى ئەگەر كو راما نین جودا لى دروست بىن. دگەلەك ژىدەر و فەھنگىن ھەمى دا ئامارە ب ((Culture " بەرامبەر "ثقافة، حضارة" ھاتىە كرن. ھەروەسان د زمانى كوردیدا بەرامبەر زارافى (كەلچەر) پەڤىن كەلەپوور، كەلتور، كۆلتور، ... ھەتد ھاتە بكارھىنانا)) (شوانى، 2010: 54). دیاردییت كو نەجىگىر بوونا ئەفنى زارافەى ل سەر واتاىەكا دیار و دەستىنەشكرى ئەگەرەك بوو ھەمى بۆ جۆر ب جۆر یا بكارھىنانا ئەوى.

ھەروەسا ل دویف فەھەنگا (المورد) پەڤا (التراث) بەرامبەر كەلتور ھاتىە بكارھىنانا ((تراث، Tradition, Legacy, Heritage, Patrimony)) (روحى البعلبكى، 1995: 304). دڤىریدا تىكەھەلەوونەك رەنگەدەت، ئانكو (ئەوان و شەى (Culture) و (Heritage) تىكەھەلەو ھەمى و زۆرجار ھەمى (Heritage) تراث زاراوى (Culture) بەكارھاتووە، بەلام لە فەھەنگەكاندا بەرامبەر و شەى (تراث-كەلتور) لە ئىنگلىزى (Heritage) و لە فەھەنگى (Heritage) — (Heritage) یان (Tradition،

Legacy) بۆ بەكارھاتووە و لە بەرامبەر و شەى (ثقافة) لە ئىنگلىزى و فەھەنگىدا Culture یان Education بەكارھاتووە ھەمى (حضارة) بە ھەمان شىو (Culture) یان (Civilization) بەكارھاتووە)) (عبید، 2014: 5). ئەف ھەمى زارافە ئەوى چەندى دگەھىن كو زارافى كەلتور زارافەكى زەبەق ھەمى خو ل سەر واتاىەكى بىتى ناگىر.

گەلەك ژ فەھەنگ ئىسان ل سەر ئەوى چەندى د ھەڤانە، كو پەڤا كەلتور-كەلچەر (culture) رەو ریشالین ئەوى ژ پەڤەكا لاتىنى ھاتىە ھەرگىر و ب راما نا كشتوكال و پەرورەدەكرن دەھیت. دیت ئەفە ژى ئىك ژ ئەوان واتاىان بىت ئەوین قورئان ئامارە بى كرى، چونكى بكارھىنانا ئەفنى ئىدیوى و ب ئەفنى ناڤى دیروكەك كەف نینە. بەلكو بۆ ئىكەم جار پشتى سال (1750) د زمانى ئەلمانیدا بۆ مەبەستا "كشتوكال، چاكسازى" ھاتە بكارھىنانا بەلى ھەر واتاىەكا مژاوى بوو، چونكى دناڤەرا چەمكى نوى و كەڤندا ماو، ئانكو گەورەن زىانى ب سەر ھەردوو بوارىن كشتوكال و چاكسازى دوەر و پەرورەوامى دا بوو. رۆمانیا و ئىنگلىزان بۆ دەمەكى درىژ پەڤا (Civilization) ب راما نا (تایین یان شارستانىەت) ل ھەمى (culture) بكارھىنانا كو بوناق ئەفنى پەڤى دڤىرەتەفە بۆ پەڤا (Civitas - Civilis - Civis) یا لاتىنى ئەوا ب راما نا پىشكەفتىن جڤاكى، ھەمى چاكسازى، پىشكەچوونىن شارستانى دەھیت. (ئاشوورى، 2013: 31-33). دیاردییت كو بكارھىنانا تىكەھەلەكنا بەتەن كەلتورى پەڤەندى یا بگەورەنا ھەمى و دەھەم دەمدا تىكەھەلەكنا (كەلچەر، كەلتور، شارستانىەت) پىدق ب مۆخلكرى نە داكو ئەو بابەتەن ھەر ئىك ژ ئەوان ب خو ھە دگىر دياربەن. د ئەفنى سەمتى دا مەروڤاەتى خو دىبىت قەردار بەرامبەر زانانى برىتانى بى زانستى ئەتروپولوگى (ادوارد بارنا تالىور) ئەوى تىكەھى "كەلچەر" یان "شارستانىەت" دياركرى كو واتاىەكا گەلەك بەرفەرە ب خو ھە دگىر ئانكو پىكەھەتەكا تىكەھەلەكرى ژ ((زىارى، بىروباوەر، ھونەر، ئاكر، ياسا، داب و نەرىت، ھەمى ئەو ھىزىن دىر ئەوین مەروڤ وەكو ئاكەك ژ جڤاكى وەرەگىر ب خو ھە دگىر)) (كوش، 2005: 42).

دیاردییت دیتنا زانا و تايەتەندىن بوارى ئەتروپولوگى بىن خو نەشەیانە ڤاڤارتنا كرىار و رەڤتارىن جڤاكى بكن و ھەر ئىكى چارچوڤى خو بى دياركرى بى ھەمى، ئانكو كەلتور ھەر مەلەتەكى ب شىو و رىكین جودا دەھیتە بەرچاڤكرن، لەورا ھەمى ئەو بابەتەن گرىداى پرنسپىن ئاینى، پەرورەدى، زانستى و جڤاكى ب خو ھە دگىر. بەلى "تایلەر" د ئەفنى دیتنا خو ڤاڤا كەتە ژىر كرىگەرى زانانى ئەلمانى "گوستاف كلام" ئەوى پەڤا (kultur) (كەلتور "kultur" بو واتاىەكا بابەتە ھە گرىداى) (ھەمەن ژىدەر، 31). و ئەفە دىتە ئىكەم بەلگەن كو كەلتور بەرامبەر كەلچەر بكار دەھیت.

ئەفە و سەرەراى ئەو واتاىا بۆ كەلتورى ھاتى دانان و ب چاندن و چاكسازى ھە گرىداى تا رادەكى گومانى دىڤەتە سەر ئەوى چەندى كو بابەتەن فۆلكورى ب خو ھە دگىر بىان نە؛ چونكى ئەگەر مەرەم ژى چاندنا دەخەل ودانى بىت ئەفە دى روونىت كو گەورىن و شارستانىەت رىكین چاندنى ژى گەورەن، بەلى ب واتاىەكا دىر راما ن ژى چاندنا ھەمى ھە. ئەفنا زارافى (culture) د زمانىن ئەوروپى دا ((بەرامبەر دوخەكى جڤاكى بى مللى بكار دەھیت پتر ژ دوخەكى ئاكە كەسى، ئانكو ل دویف دیتنا ئەوان كەلچەر كۆمەكا داب و نەرىت و مەڤىن جڤاكى ھە كۆمەكا مەروڤا د كۆمەلگەھەكى دا ل سەر دچن دوور ژ ئاستى شارستانى و ئافاكرى)) (ڤىلالى، 2013-2014: 106). مەرەم ل فەرى ئەو ياساىن جڤاك

بۇ خۇدداننىڭ وچ گرىدان دىگەل ئاست وشارستانىيەنى نى، ئانكو تىتاللىن جىڭكى
عەشیرەت ومەزنىن وى خىلەككى داندان وەكى پاشاوەكى نەوہ بۇ نەوہى دەيتتە
رادەستكرن. لەورا ھەر چەند گەورىنن پىشكەفتى بکەشن ژيانى ئەو جىڭك
ومللەت دى بەردەوام ل سەر ئەوان نەرتيانن.

1-2: كەلتورى ژاين زارافىه.

ھەلبەت بەرفەرھىا تىگەھى كەلتورى وەكو زارافەكى گشتىگر وچەق ھافىز،
نە يا ب ساناهى بوو كو بسپور و تايەتمەند پىناسەكا ئىككىگرى و ھەمىشەى بۇ
بدانن. و ئەو بياقۇن دەستىشانكرى تىدا ديارىكەن، لەورا ل گورەى ئەوان
ژىدەرىن ئامازە ب ئەفى پەيغى كرى و بىياقى پىنكەتەيا ئەوى دياركرى ئاشكرى
دكەن كو قەبارى كەلتورى ب خوەفە دگرىت ژيانا گشتى و يا تايەقى يا ھەر
مىللەت، جىڭك، و تاكىن ئەوى جىڭكى دباوہشا خۇدا ھەمىز دكەت. ئەفە ئىك ژ
ئەوان ئەگەر بووہ "تيرى ئىكلىتون" دىنژىت: (تاكو نوکە زانا نەشيانە بگەھنە
پىناسەكا ئىككىگرى كو ھەمى ل سەر درازىن) (ايغلتون، 2000: 9). ئەف دىتنا
ئىكلىتونى دگوتارەكى دال سالا (2000) ھاتىە ئانكو ل دوىف قەكولىنن د
بەردەوامن، لەورا تايەتمەندىن سوسىولوژى و نەتروپولوژى نەگەھشتىنە
چەمەكەكى ئىككىگرى بۇ زارافى كەلتورى.

كەلتورى ب ئەوى پامانا خۇ يا بەرفەرە (ئەو داب ونەرىت
وسەرور وشەھرەزى و ھونەر و زانستە ئەوا ژ نەتوہكى قەمايىت و كەتتە
سەرئىك پاشى دىمانا دەم وسەردەماندا بېتتە قەگوھاستن وئەو ب خۇ بەشەكى
سەرەكە ژ سستونىا پىكەتە يا جىڭكى، لاينەن مرقايبەقى، سىياسى، مېژوو
ونقىش ب خۇفە دگرىت) (احمد، 1980: 63). ب شىوہكى داپوشى ئامازە ب
ئەوان بواران كرىە ئەوا كەلتورى ب خوەفە دگرىت، چوئكى وەكو كرىار د بەرھەم
وشىنوارىن ئىسەر و ھونەر، مەندا دا دياردېت. ب ئەفى چەندى كەلتورى دىتە
بەشەك ژ پىنكەتەيا مروفى و ھەر تاكەكى جىڭكى وئەو رىكىن پى دەيتە
قەگوھاستن دوو ئاراستا ب خۇفە دگرىت ئەوژى:

1- ئاراستەكا ھونەرى كو ھەمى ئەو پاشاوى شىوازى ھونەر وتەكنىكى ب خۇفە
دگرىت د ئەفى ئاراستى دا كۆم دىت.

2- ئاراستا ئىسسىنى ئەوژى ئەوان بابەتان ب خۇفە دگرىت ئەوين دىنە
دىكومىنت وبەلگەنامە بۇ مېژوويا ئەوى مىللەتى يان ئەوى جىڭكى، كو بەشەكى
قەگوھاستن ئەوى دكەفیتە سەر مىللىت ئىسەرەن ب ھەمى بوارىن ئىسسىنى قە.

بەرفەرھىا ئەوى روبەرى ئىدىيەمى كەلتورى ب خوەفە دگرىت
ھىندەك بابەتىن دىتر ژى دكەفەنە دىن چارچوفى ئەوى قە ئەوژى
(ھەرشىنوارەكى موزەخانە و پەرتوگخانە ب خۇ قە بگرن وەكو بەشەك ژ
شارستانىەتا مرقوفى دەيتتە ھىمارتن) ((وہبە، المھندس، 1984: 93). دئەفى
فەرھەنگى دا شىنوارىن ماددى ومەعنەوى ب خوەفە دگرىتن، ئانكو ئەو
كەستىن ب دەستى ھاتىن چىكرن و نەوہ بو نەوہى ھاتىە قەگوھاستن دگەل
ئەو بەرھەمى مەعنەوى كو بوینە ئىسسىن وتومار ب خۇ قە دگرىت، ب پامانەكا
دى ھەر چ تىشتى ژ باب وباپرا قەمايىت دچىتە دچارچوفى كەلتورى دا. لەورا
ژى ئەو شىنوارىن دەيتتە قەگوھاستن ئەفەنە:

1- كرىار.

2- داب ونەرىت.

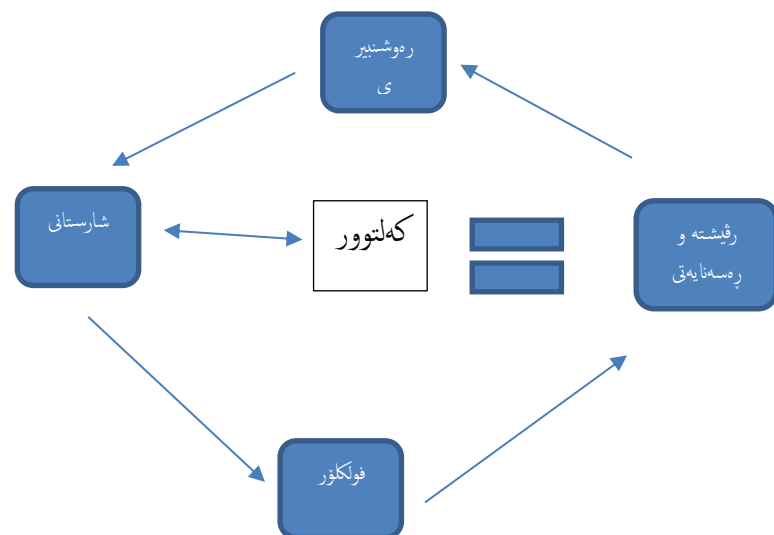
3- رەفتار و تاكار.

4- گوتىن مەزنا وبابەت و دياردىن گشتى و تايەقى يىن ژيان ب خۇفە دگرىت.

5- رىكىن كوتاككرى دناھەرا تاك وكومىن جىڭكى. (بىدر، 2003: 15).

ژەر ئەفى فرە واتاين بسپورن تايەت ب قەكولىنكرن ل سەر
كەلتورى و فولكلورى ژى نەگەھشتىنە ئەنجامەكى ب ئەوى شىوہى كو
دەستىشانانكرنا بابەتىن ھەر ئىك ژئەوان بکەت، بەلى ژەھى ئامازەكرنى يە كو
فولكلور بەشەك ژ كەلتورى و د ھىندەك زماناندا زارافى (ئەدەبى مىلى) بۇ ھەمى
ئەو بابەتىن ل سەرى ھاتىن بەسكرن دەيتتە دانان ئانكو ((بىروباوہرىن مىلى،
داب ونەرىت، ژيانا مىلى، ھونەر، چىرۆك، و بكورق ھەمى بابەتىن فولكلورى
ب خۇفە دگرىت)) (العنبل، 1965: 74-75). ئەفە ل گورەى ئەوان ھەمى
زارافىن تىكەلكرى ئەوين وەكو قەرىزەكى ژەر رووبارى درىژن كەلتورى
دەيتتە گوتن نەخاسەمە د ئەوان زماندا ئەوين گەلەك پەيغەھفواتاين خۇ ھەب،
بەلى ب شىوہكى گشتى ((كەلتورى وەكو خالا دەستىنكى يە بۇ ھەلكرنا
بەرىسايەتەكا رۆشنىرى ونەتوہى)) (حنفى، 1992: 13). ئانكو دوو وینە ل
سەر ئىك ذرافە و ب ئەفان ھەردوو رىكا شارستانىەت ومېژوويا رەسەن يا
ھەر مىللەتەكى دياردېت؛ چوئكى ھەر گەورىن و نوكرەك ب سەر كەلتورى
دا بېت دى ل دوىف پىدقياىا سەردەمى بىت ژەرەكو كەلتورى دى بىتە ئامراز
وگورىن دى ب سەردا ھىن، ب ئەفى رىكى دى ئەركى خوي پاشاوەى-
شارستانى گەھىنىت.

پشتى قەكولەرى پىدچوون ل سەر زۆرەيا ئەوان ژىدەرىن بىانى
وخۇمالى كرىن دياربوو كو گەلەك بزاف بۇ قەدىتتا و شرفەكرنا كەلتورى
ھاتىنەكرن، بەلى ھەر بسپورىەكى ل دوىف تايەتمەندىا خۇ رىكا كەلتورى
قەوژارتىە، ھەر ئەفە بۇ ئەگەر كو كەلتورى دچەندىن دىتتا را بېتتە ھەفەكرن و
روھنكرن. تىنىنكرن و شرفەكرنا كەلتورى د ئەفان بياقان دا بەرچاف دىت
ھەر وەكى ئەف داىگرامە پتر روھن دكەت:

2: فاكتهرىن پياده كرنا كهلتورى درۇمانىن "محمد سليم سيارى" دا.

بەرى رۇماننىڭ دەست ب ئېلىنىپ تېكىستى رۇمانى بىكەت. پىدېقايى يا ب زەمىنە سازىپەكا گونجاي ھەى بۇ ھندى بىنە پالدىر بۇ ئافراندىنا ھىزىر وگەشەكرنا ئاشوبىيى وپىكەگرېدىنا رويدانا. ھەلبەت رويدان وەرگرتن ژ كەتواری ب تىنى نابىتە ئەگەر بۇ ئېلىنىپ تېكىستەكى فەگېرانكى بەلكو ئېكەتيا ئورگانىزى يا ھەى ئەلمەنىيىت سەرەكى ژ: دەم، جە، كارەكتەر، رويدان، گرى، فەگېران پىكە دىنە وزە ھىزىر بۇ دارىتتا بابەتى رومانى ب زمان وشىئوزەكى گونجاي دگەل جۇرى رويدانى، د رېرەوا ئېلىنىپ دا -ھندەك جارن- و ل دويىف پىدېقايى رويدانى رۇماننىڭ پەنايى دەبەت بەر بكارھىنانا چەشنىن جورە و جورىن كەلتورى؛ لەورا د ئەقى مىنانى دا ئەو بكارھىنانا رۇلەكى ھارىكار وپالېشتىكەر بۇ رۇماننىڭ دېرەفەرەكرنا رۇمانىدا دانا ھندەك ھېلىن ھارىكارن ب مەبەستا گرېدىنا رۇمانى ب كەتواری ژيانى قە دەت. ئەفە و ژېلى كو بكارھىنانا شىئوین كەلتورى مەرەمەكا تايەت ھەبىت ئەوژى پاراستنا ئەوى ژ دەستدانى، ئەفجا پيادهكرنا ئەوان دناف ئەقان جۇرە ئېلىنىپ وەكو كەگەھەكى يە بۇ پاراستنا ئەوى ژ نەمان و بەرزەبوونى. ژ ئەوان فاكتهرىن پالېشتيا رۇماننىڭى- دكەن ب ئەقى شىئوینە:

2. 1: فاكتهرىن ھونەرى.

ھەلبەت ھەر تېكىستەك ئەدەبى ئەوا دەپت ئېلىنىپ ژ ئەنجامى بويەركى بوويە ھېقىنى ئافراندىن ل دەف ئېلىنىپ، چ ئەف تېكىستە شىعەرى يىت يان پەخشان، لەورا پەنايا ئېلىنىپ لايەكى ئاشوبىيى ب خۇفە دگىرىت و لايەكى كەتواری و ھەردو پىكە ب ھەفرا پىدېقايى ب ھندەك پالېشتىن دەرەكى ھەنە بۇ پىتر بەلگاندن و ھېزكرنا تېكىستى، لەورا (دەولەمەندىيا كەلتورى سەرنجا ئېلىنىپ بۇ لايى خۇ راكىشايە، رەخەنگر و ئېلىنىپ نەچاركىنە بەرھەمىن خۇ د چارچوھەكى نوى يىن كەلتورىدا ئەنجام بەدن. ئەف چەندە ژى بوويە پالدىرەك بۇ رۇماننىڭسان كو بەرەف كەلتورىفە پىچن ژ بۇ ئافراندىنا جورەكى نوى يىن رۇمانا ھونەرى) (المخلف، 2010: 219). رۇماننىڭ زۇر جارن دەقېن خۇ ل سەر بىناقى كەلتورى ئاشاركىنە، بەلى ب شىئوزەكى نوى يىن ھونەرى. ھەروەسا ھەولددەت بابەتنى جىقايى خۇ لىكەتە خودان و بىكەتە كەرسەتەك بۇ ئاقھېيى ئافكارنا رويدانىن بەرھەمى خۇ. ژلايەكى دىترفە ئىش و ئازارن مللەق دىنە پالدىر رۇماننىڭى- بەرھەمىن خۇ ل سەر ب خۇلقىنىت. ئەف پالدىرە ب پالېشتەكى ھېز دەپتە ھىمارن، د شىانن رۇماننىڭى- دايە دەررېپى ژ ئەوى پارچا بەرھەمى خۇ بىكەت ئەوا دىن ب بابەتەك ژ بابەتنى كەلتورى قە ھىتە تېكەلكرن، چونكى كەلتورى ئەو بەرھەمى پرى لىقن و كار و چالاكىن ژيانىيە و د ھەمان دەمدا رەنگەدانا دەرروونى مۇرۇشان دكەت. ب ئەقى رەنگى بوويە دەرگەھەك بەرھەمىن نوى ل سەر ھېنە ئافراندىن.

رۇمان وەكو ھەر ژاپرەكى ئەدەبى دگەل بوورينا دەى گھورىن ب سەر شىئوز و نافرۇكا بابەتنى ئەوى دا ھاتىنە، ئەف گھورىنە ھەر ژ بەرەستەبوونا ھىزورىيا بوويە تاكو دارشتنا ھونەرى و تېكەلكرنا ئەوى دگەل گەلەك جۇرىن دى يىن ئەدەبى. بارودخى ژيانا كەتواری بۇ رۇماننىڭى- بوويە سەرچاۋە و پالدىرەك، كو ھىز و بىرىن خۇ ب شىئوینەكى ھونەرى بىئىخىتە

دخەمەتا رۇمانا خۇ دا (ب رىكا زمانەكى ھونەرى و ئەدەبىي جوان ھىزرا خۇ دناف قالىبەكى ھونەرىدا دياردكەت، ھەولددەت كارىتېكرنا خۇ ب شىئوینەكى كىشتى ل سەر خواندەفانى ھەبىت) (عەبدۇللا، 2017: 48). ئەگەرىن زىدە پەيدابوونا بەرھەمىن ئېلىنىپ ھىزرا بۇ جىقايى دىترىت، چونكى پەيوەندىيەكا توند دنافبەر ئېلىنىپ و جىقاندنا يا ھەى، لەورا كەرسەتەپىن گەھىشتىنە دەستى رۇماننىڭى كرىار و چالاكىن مللەق ئەوى بوويە.

پيادهكرنا كەلتورى دناف رۇمانىدا وەكو زارافەكى نوى يىن ئاۋىتەكرى بكارھاتىيە، نەخاسەمە پىشتى رۇمانا نوى دەرەكەقنى و كارىگەرپا رۇماننىڭى و بوويەرىن رۇتئاقال سەر رۇماننىڭىن دەفەرى پەيدابووى -مەرەم ژى رۇماننىڭىن كورد- ((بكارھىنانا كەلتورى دناف بەرھەمىن ھەفچەرخىن ئەدەبى دا دىرەپىدانا ب ئەوان رەھند و ئامازىن تايەت، كو دىنە پالدىر بو قەزىراندنا ژيانى بۇ كەلتورى و بەرچاكرنا شىانن ئەوى دىشكىشكرنا رۇلەكى كارىگەر دنافا جىقايى دا)) (عثان، 2012: 38). كەواتە مەرەم ژ تېكەلكرنا كەلتورى ھەفچەرخىي ئەو پاراستنا ھېلىن مروفايەق و ھەر تىشتەكى گرېداى مللەق چ تىشتىن ماددى بن يان يىن مەنەوى يان ژى ئەو شىنوار و كەلەپن بوويە دىروك بۇ ئەوى نەتەۋەى (بكارھىنانا كەلتورى د رۇمانا ھەفچەرخ دا بەرچاقرىن وسەرخ راكىشتىن دياردا ھونەرى يە، چونكى كارلىكەكى دنافبەر رەگەزىن كۆمەك زانىارى وشەھەزايان دگەل نەرىتان دكەت ئەوين ئەو بۇ ئەوى دەپتە فەگەھاستن) (العودى، 1981: 101). ژ ئەقى چەندى خۇيا دىت كو پالېشتىن ھونەرى بۇ رۇماننىڭىكى كو ھندەك بەشىن كەلتورى دناف تېكىستە خۇدا پيادەبەكە ھەلگرا ھندەك رەھندايە ئەوژى:

2. 1. 1: رەھندى ئىستاتىكى.

ھەلبەت ئەف رەھندە دەرئەنجامى ئەوى لىقىنى يە ئەوا دنافبەر دەق ئەدەبى و ئافراندىنا رويدانا دا پەيدادىت، چونكى رۇماننىڭى بويەركە كەتواری وەرەگىرىت و تېكەلى ئاشوپا خۇ دكەت و زمان و شىئوزەكى ھونەرى ب وپنە د مىشك و ھىزرا خواندەفانىدا دروست دكەت. ئەفجا ئەگەر رۇماننىڭى ھەرسى جەمسەرىن كەتواری، ئاشوپ، كەلتورى بگەھىنە ئىك ئەوى دەى دى وپنەك دروستىت دنافبەر فانتازىيەكا ھونەرى و پيادەكرنا كەتواری. بۇ نمونە "مەمەد سەلىم سوارى" وەكو رۇماننىڭى شىايە وپنەكى ب ئەقى رەنگى د رۇمانا (ھەوارە) دا بەرچا بىكەت و دىترىت: ((ھندى بىژە مام ھەسەن ھەژ مستى دكەت و خوشترىن دەم ل نك وى ئەو دەمە ھەكو خەنجەر خوە بەر شالا خوە رادكەت وگوبالى خوە دەستى خوەدا دگرت وقەستا كوچكا مستى دكەت...)) (سوارى، 2013: 14). د ئەقى دەقىدا وپنەكى ئاۋىتەى دنافبەر دەررېنكرنا رۇماننىڭى ژ سەر و سىا و رايىچانا زەلامى كورد بەرامبەر چىكرنا ئەوى وپنەى دىچاقرىن خواندەفانىدا، ئانكو شىايە ئەوان كەرىستان بكارھىنىت ئەوين دىتالين كوردى و دناف جىقايى گوندا دا بكاردەھات، نوكة وەكو ھىئا و شىنوارال موزەخانە و ھىمىن پاراستنا كەرسىتىن كەلتورى دەپن دىتن. شەھەرەزايا رۇماننىڭى- د بىاقى كەلتورى و فولكلورى كوردى و يىن دەفەرى فاكتهركى ھارىكار بۇ كو بەردەوام ئەقان رەنگە وپنا دناف رۇمانىن خۇدا بكارھىنىت، ھەروەكى د رۇمانا (گوند) دا ئامازە پى كرى ((پىشتى عەزۆي ئىژا

بون ۋەندەك ھەفسارن دەۋارىت بەرىپكا كېشان..)) (سۈرى، 2005: 198). بكارھىنانا پەيشن (بەرىپكا، كەلەلە تامىدىن، دەۋار) دىچارچوقەكى زاماندا ۋەكو پەيشن كەش دەھىنە ھىمارتن ۋ دەھمان دەمدا ۋەكو ھەبوون بوئە پاشاۋە بو ئەقى سەردەمى.

بەرفەرھىيا رووبەرى رۇمانى بابەتەن سادە ۋىتكەلەلكرى ب خۇفە دگرىت، ھەر ئەف چەندە دېتە پالېشتىكەك بېئز بۇ ھەردەم نوپوون ۋ نوپەدەكرنا ستايلنى ئەۋى ۋگھورىن دگەل بورىنا سەردەمى ۋبووبەران ب سەردا بېئز، لەۋرا زى ھەر جۇرەكى رۇمان ل سەر بىنايەكى دەھىتە ئافاكرن؛ بەلنى د ھەبوونا پالەدراندا - گەلەك ژئەۋان - د ھەندەك خالاندا د ھەفېشكرن. لايەنى ئىستاتىكى د بەرجەستەبوونا ئەۋان ۋىئىن كەتۋارى دايە ئەۋىن كەلتۈرى پى دەھىتە نەخشاندن دىزايەنكرن. ئەۋ سىتوئىن ئەف رەھندە دىچارچوقى تىكەلەلكرنا كەلتۈرى ۋ رۇمانى ل سەر رادۋەستىت ئەفەنە:

- 1- د رۇمانىدا كرىنا ئەۋان ۋىئىن راستەقىنە ۋسەنخراكىش دەھىنە ۋەرگرتن ژ ئەۋان نەرىت ۋىتائىلن جفاك ب خۇفە دگرىت.
- 2- گرېدان كەلتۈرى ب رادا گوشەنىكا رۇمانقىسى - قە ۋ ئەۋ ئاراستەيا ئەۋ دەھلېزىت ك ھەماھەنگ بېت دگەل ئافەرۇكا كرى ۋبابەتى رۇمانى.
- 3- كۈمكرنا ئەۋان ھىزارا ئەۋىن رۇمانقىس دىمانا دېئنا خۇ دا دىيىت. ھەۋلدەت ئىكەتەك ئورگانىزى دناقەرا بابەتەن كەلتۈرى ۋ رۇمانى ۋەكو خىزمەت بەخشەك بۇ پاراستنا ئەۋى دروست بگەت.

رۇمانقىسىن كورد د ھەر قوناغەك رۇمانا كوردى تىپەرى بزاڧ كرىنە ھەر ئىك ل كورەى بابەتى رۇمان ۋ شەھەرزايا خۇ بابەتەن گرېداى ژيانا بورى يا جفاكى خۇ ۋنەتەۋا خۇ بكاربېنىت، كەلتۈر زى ۋەكو (كۈمكرنا مېژوۋ ۋە بو تىشتىن ماددى ۋمەعنەۋى يىن نەتەۋەكى، قوناغ بۇ قوناغى ھاتىن رادەستكرن) (شكرى، 1973: 18). ئەف رادەستكرن زى چ ب شىۋى كەرسىتا بېت ل موزەخانا يان كەرسىتى ئەدەبى- ھونەرى بېت ب رېكىن تايەتەن ئىسىن ۋ نايىشكرنى ھاتەن پاراستن.

2. 1. 2: فاكەرى پىدقياپى.

بكارھىنانا ھەمى يان ھەندەك ژ جۇرىن كەلتۈرى دناڧ دەقىن ئەدەبى ب گىشتى ۋ دەقىن رۇمانى ب تايەتى، بۇ ئەقى سەردەمى پىدقياپەكا كرىنە؛ چۈنكى گھورىنن ژيانى ۋ يىن سەردەمى پالەدركى بېئزە بۇ ژئافىرنا كەلتۈرىن مللەتان ۋنەرىتەن جفاكان. لەۋرا تاكەكەس نەچار دىت پەناتى بۇ ئەۋان نەرىتەن ۋەرگرتى بېت ئەۋىن ب ھەر شىۋەكى ژ شىۋان ھاتەنە دناڧ جفاكى ئەۋى دا.

لايەنى ئەدەبى ۋھونەرى باشتىن كۈگەھە بۇ خرفەبوونا ھەمى جۇرىن كەلتۈرى، چۈنكى پارچەك كرىنك يا مېژوۋيا شارستانى ۋەھبوونا مللەتى دپارىزىت، ۋەكو ناسنامەكى بو ئەۋى مللەتى ۋ ئەۋى جفاكى دەھىتە ھىمارتن (چ نەتەۋە ناھىنە ھەبوونى ۋىشناكەش ئەگەر پىشت بەستىن ل سەر كەلتۈرى خۇ نەكەت) (نادى، 2019: 25). ئەفە ئەۋى چەندى دگەھىنىت كۈ كەلتۈر كۈمەك ھىز ۋىر دىت ۋشەھەرزايا دەرتەنجامى كرىار ۋ رەفتار ۋ رېئايىن جفاكەكى ۋەندەك تاكەكەسىن ئەۋى جفاكى نەكو ژ نەنجامى ئەزموونا رۇژانە دروست بوۋى، پاشى بوۋى پاشاۋەكى مېژوۋى ب ھەمى باشى ۋخراى، ب سەركەفتن ۋشكەستىن خۇفە، د ھەمان دەمدا ئەف ھەردوۋ جەمسەرى

خۇ يا سېندى كرى رابو جلكىت خۇ كرىنە بەرخۇ بەلنى شىۋىك نە گرېدا.. رەختى تەھىكا خۇ يا برتو ھافىتە پىشتا خۇ ۋرەدەسۈكەك ھافىتە سەرى خۇ ۋقەستا زەھىت كانىا مالاكر)) (سۈرى، 2005: 33). شىۋى ۋىنەكرنا رۇمانقىسى- د ئەقى دەقى دا ب شىۋەكى سادە ھاتىە كېشان، بەلنى ئەۋ ۋىنە ب كەلتۈر ۋشىۋازەكى كوردى يى رەسەن ب جل ۋبەرگىن خۇ قە بەرجاڧ كرىە. د ھەمان دەمدا ئەۋ جھى لى ھاتى ۋىنەكرن ب شىۋەكى راستەۋخۇ ۋدەرىپنى ژ كوندىن كوردا دكەت كۈ زۆرىەيا ئەۋان جھا نوكة ۋەكو پاشاۋە ۋشىۋارا بو ئەقى نەۋى قەمانە.

كەۋاتە سىتوئىنا سەركەكى يا ئەف پالەدرە ل سەر رادۋەستىت نىزىككرنا ئىسەرى يە ژ ئەۋان بېلن جفاكى ئەۋىن ب شىۋەكى ھونەرى ھاتىن دارشتن؛ چۈنكى ھونەر ھەندەك جارا ھىزارا ئافاڧندى د دېتەكە چۈيك دا دكەت ۋبەردەۋام دىمىت. "بىرجسون" دېئىت: ((تشتىن جوان ب زەھەتن... ئانكو ب زەھەت دەھىنە جىئەجىكرن، بەلكو د ھەندەك دوختىن دىاركرىدا يا بزەھەتە بېئتە ۋەرگرتن ۋىتكەھشت)) (بىرلەي، 1970: 225). ئەف دوخە ل سەر بىياڧى كەلتۈرى - د بېت بۇ ھەندەك رۇمانقىسان يا بزەھەت بېت - ب تايەت ئەۋىن شەھەرزاى د ھەمى جور ۋ شىۋىن كەلتۈرى ئەۋى جھى نەبىت ئەۋا رۇيدانا رۇمانا خۇ ل سەر ئافادكەت؛ چۈنكى تاكو رۇمانقىس بىشېت ۋىنى راستەقىنە يى پاشاۋەكى باب ۋباپىرا بىكەتە تىكەستەكى ھونەرى پىدقيا ب چەندىن خاندن ۋپىساركرن ژ شەھەرزا ۋتايەتەندىن ئەۋى بوارى يە؛ ژبەرۇ ئەۋ رۇمانا ل سەر بىياڧى كەلتۈرى دەھىت شىۋىن دى ۋەكو ژىدەركى رەنگەدانا ئەۋان نەرىتان بېت ئەۋىن جفاك ب خۇفە دگرىت. د ھەمان دەمدا جوانىا كەلتۈرى دناڧ دەقىن ئەدەبى دا جوانىەكا تايەت يا ھەمى؛ نەخاسە ھەندەك نەرىتەن جفاكى يان ھەندەك شىۋارىن تايەت يىن جھەكى كۈ مېژوۋيا نەتەۋەكى بىئە ھاتىتە گرېدان، بۇ نمونە رۇمانقىس ئامازەكا ۋسەفكرى ددەتە شىۋارەكى ۋەكو ددىروكا گەلنى كوردا ھاتى ۋ ۋەكو سىجىۋلەك دەھىتە ھىمارتن، دىرۇمانا (دەۋلەت ۋدەرز) دا ئامازى ب ئەۋان تابلۋىن گەلەك ژ مال ۋكۈچكىن مەزنان دناڧ جفاكى كوردىدا دەھىن ھەلاۋىستن. ل دەما د بىئىت: ((ب سىنكى كۈچكا مېئھانا قە برنۋىەكا دار شىشەى يا ھەلاۋىستى بو مېرۇڧ دا خۋە د دارى ۋى را بىنىت ۋەك خودىكەكى.. ل ھەر لايەكى ۋى خەنجەرەك ھاتىو دانان ۋكافلاىن وان زىر بون ۋ ب دەستكى ھەر خەنجەرەكى قە شەش پىشكىن زىرى پىشەبون.. مەحفىرەكا تەنك من زانى ئارمىشە ئەۋ زى ھەر ب سىنكى كۈچكى قەبو.. رەنگىن ۋى ل دوپ لئاندا سەرى مېرۇڧى دەھتە گۇھورىن ۋەك كەسكو سۇرى.. ل ھەر قورنەتەكى جەرەكەكى مەزنى كرىستالى ھات بو دانا ۋەندەك كۈلېن ب دەست چىكرى دناڧ دا ھات بون دانان) (سۈرى، 2019: 30). ئەف جورە قەگىرەنە ب شىۋەكى ھەستىپىكرى ھاتىە گوتن، د ھەمان دەمدا ئەف كەرسىتەن دناڧ ئەقى تىكستىدا ھاتى ھەر ئىك ژ ئەۋان ئامازەكە بۇ قوناغەكا دىروكى يا مللەتى كورد، لەۋرا ئەۋ ئامېرىن د قادا بەرفاىكرىنېدا بكاردەھىنان ۋەكو كەرسەتەكى ب بىا ۋ شىۋارى ھاتىە ھىمارتن تاكو ئەقى سەردەمى ھەندەك مال ۋەكو پاشاۋەكى زىرىن ئەفان كەرسىتا د ھەلاۋىسن- ئەفە ۋ ژىلى ئەۋى لايى ھونەرى ۋجوانى يى ئەف پاشاۋە ب خۇ قە دگرن. سەرىراى بەھسكرنا جھا ئەۋىن ۋەكو شىۋارىن دىروكى -كەلتۈرى بۇ دەھەرى دەھىتە دانان ۋەكو د ئەقى نمونىدا دىار ((... ھەندەك دەۋارا سوار ۋەندەك زى پەيا ۋ دگەل بەرىپكىت خەملاندى... دگەل ئىشارەكا زوى ل دەرگەھى مىسلى سەركەتە كەلا ئامىدىن. زەلام ژ دەۋارا پەيا

ناشويي یا رڼماني دا هه وځه ګراندنا ټوان بوړه و ریشال ولښه ګه را رهوشنښیری ټوین وهکو پښه یه کی بو خرقه بونا ټوی کلتوری د چارچوځی رڼماني دا دکته (الخصراوي، ۲۰۱۲: ۳۴). ب وانا یه کی دی ټو ګه ورښین کفیتنه د ناهه رڼا رڼمانډا ژبی بهرچا فکر وځه ګرانا رویدانین جشکی پیاده کرنا کلتوری ټوی جشکی ژبی یه پښه مهت پاراستن وډیار کرنا جونا ټوی و ځه ګو هاستنا ټوان بو نهو یښ دوشدا. "فوکو" ډیار دکته کو ((مرؤف ین دخوه کا ډریژا فلسفه ډا ژیدهری ټوی ټنرولو جیای ټوا زالګه ټی ل سهر هزا مروقی دکته...)) (هه مان ژیدهر، ۵۴). مه رم ل ځیری ټوه مروف ژیدهری دورس ترکن، ګه ورښ وځه ګو هاستن یه، ټانکو هه چر بابه ته کی مادی ومه عنوی ګریدای ټوی بیت ژ بهر هه فکرنا مروقی یه. ټه ټه ټاماره کی کو هه می تشتی ګریدای کلتوری و فولکلوری ژ ټاماره کیه کا پښ وخته وډګل بوورینا دهی ساحله تا کفنبون وکلتوری ب خوه ځه ډګریت. پاشی وهکو ناسنامه کی بو ټوی جشکی و نهو ټوی دهیته هژمارتن، رهوشنښیریت ټوا هنده ک ژ بسپور و رخنه ګر زارافنی (Cultur) بو دانای ټیګه هه کی سهر تاسهری ین دانایه پځه اته یا ټوی ټه ټان هه می بابه تان ب خوه ځه ډګریت داب ونهریت، پرنسپ، ریکا ژبان، جلوه برک، ټه ده ب، هونه ر، سیسته مین پځه اته یا جشکی، رهوشنښیری د زانستی کلتوری دا ب هه ردو لایښ خو یښ مادی ومه عنوی ځه، ټانکو ځه کولین کرنه ل سهر زمان، ټول، بها و داب ونهریت و بیرو باروه ین دنا جشکی دا به لافه ((لایښ مادی ین رهوشنښیری هه می کهرسته ونامیر و ټالافین کارین کرنی وخوران و جلوه برک ونافاهی و ټو ته کیکن د ټوی ټافای دا بکارهای ټوین ژ لای مروقی ځه هاتین دروست کرن ب خوه ځه ډګریت)) (عقیفی، ۲۰۰۱: ۹). ټه ټه ډیار دکته کو ټو ځه ډیتنا د بهشی ټیکی دا ژ ټه ټی ځه کولین دهر بارمی زارافنی کله چر هه مان وانا یا کلتوره ب هه ردو بهشین خو یښ مادی ومه عنوی ځه.

هه لبت رڼمانځنښ د ټنښنا ټیکستی دا هه ولده ت ټوان هه می یه که یښ جشکی یښ ګرنګ بو بنیاتی ټافه ټی رڼماني بکار ټینیت، لهو را په نای بو فاکته ری رهوشنښیری ده ت و ټوړی ل سهر دوو ټاستان کار ټی کرنی ین دکته یان کار ګه ری ین دهیته کرن:

2.2. 1: کار ګه ری بونا رڼمانځنښی ب رهوشنښیری ټوړوی.

ټه ځوړه کار ګه ری به وهکو لاسای کرنه کی دهیته ټه ټامان، و ژپرنسپین هار یکاره بو رڼمانځنښان کو ب ټه ټی ریکنی هنده ک شیزاین کلتوری وکسایه ټیا بکار دهیته وهکو ځه ګو هاستنه کا جوری یه بو رڼماني ((کار ټی کرنا بزاف رهوشنښیری وکلتوری ل سهر رڼماني راکښانا سهر نجا ټوی یه بو ټوان بهاین هزری و گیانی و هونه ری ژ بو مه رما زیندیوون و به رده وامی. زیده باری کار ګه ری ټنښه ران ب ټوان ټاراستا ټوین ګریدای ځه ګو هاستنا پاشاو ټوړوی، لهو را کار ګه ریوون ب ټو ټو ګازیا (ت.س. ټیلوت) بو ټنښه ران راګه هاند کو دځیت ټنښه ری ګریدان ډګل پاشاوه ونه ریتان هه یته)) (عشری، ۱۹۹۷: ۲۷). که واته پښیاته کا ګر ګه ټنښه ر ب کلتوری مله ټی خو ځه بیت ګریدان و دمیانا ټنښنا رڼماني دا رڼمانځنښ ل سهر دوو ټاراستا لاسای کرنی دکته ټوړی:

ټیک: ټاستی لاسای کرنا شیزو ټنښین وچاوه نیا بهرجه سته کرنا کلتور و رهوشه نیریا جشک و مله ټین ټوړوی. د ټه ټی خالی دا زمان روله کی سهر کی دځه ګو هاستنا کلتوری رهوشنښیری دا ډګریت چر ب شیزو کی ټیسی- یان ین

میژووی و کلتوری ب هه ځا بووینه ستر اچهره کا سهر کی یا هار یکار بو پځه اته یا رڼماني ب هه می شیزو و جویښ خوه. ب رمانه کا دی هه چر ټیکستی رڼماني بیت خواندن دی ټیک ژ ټه ټان هه ردو جه مسه را هیته دیتن، بهلی بکار هینا ټوان پځی ب راستګوی وشه هه زانی یه. د رڼمانا (ګوند) دا هاتیه ((... هه می دزان کا چوا برانی وان ین مه زن ل سالا ۱۹۱۴ و ل باژیری میسل ټوسانیا ب قناری ځه کر... هه وان ټه ریه ب نیفا دل ځو یا ګر ټو هه خودی ژبی ټه ټه یا کر یه بارا وان...)) (سواری، ۲۰۰۵: ۳۳۳). هه لبت ل ځیری ځه ګر ټاماره ب که سایه ټیا کا کورد دکته کو بو وځه کرنا ټوی ټه ټه سه د سال بورین پښه مه ت دوزا مله ټی کورد هاته ب دار ځه کرن ټو ژبی "شیخ عبدولسه لام بارزانی" یه، بکار هینا ټه ټی هه لکه ټی وهکو پښیاته کا دیرو کی یه رڼمانځنښی- ټاماره پیکری؛ چونکی پځه کریدنا هزرو برین ناشويي ډګل وینه کی کتواری فاتزیه کا هونه ری دهیته ده ټه نجام. و بکار هینا ټه ټان جوره که ساسه ټیا وهکو هیزه کی یه بو رڼماني، لهو را کلتور بو یه پالښته کی سهر کی ین ځه هسونا ټوی دیواری هونه ری ټوی ل سهر شه نکستا کلتوری د ټافا کرنا رڼماني دا دهیته ټافا کرن وهکو ټالویه کی دکته بهرچا ټن خوانده ټانی. د ټه ده بیانین نوی دا کلتور وهکو تیور دهیته پښچا فکر، لهو را ژبی دکته دچارچوځی هه ځی ډګل میژوون، د ټه ټی دهی دا ((دیلنکیکیا میژووی- کلتوری که سایه ټیا خو ټیک لا دکته دنا فبه را جشکاسی و میژوون ټیسی دا ټوړی ب ریکا ټیک لا کرنا وی هه ځی دنا فبه را رویدانا جشکی و بابه ټین میژووی)) (تیزنی، ۱۹۷۸: ۲۶۰). ټانکو میژو وکلتور هه ردو به شه کی سهره کیه ژ جشکی و پځه کریدنا ټوان ل سهر ټاستی رویدان وکسایه ټیا دهیته ډیار کرن، ټه ټه ژبی دوو ټه مین ټین سهره کیه یښ ټافه یی هه ر رڼمانه کی.

2.2: فاکته ری رهوشه نیري.

رهوشه نیریا رڼمانځنښی پالښته که بو هه بونا بهر هه می نوی، ټه ټا ټه رهوشه نیریه رنه که ژ ټنګه ها دوروبه ران په ډیابو یه. بهلی د ټه ټی مژاری دا مه رم ژ فاکته ری رهوشنښیری ټوه یا رڼمانځنښ ژ دوروبه رین خو و جشکی خو و ډګریت. لهو را هه ولده ت کتواری ب ریکا رهوشه نیریا ټایه ت بکه ته ژیدهری بهر هه مین ټنښین خو، چونکی (کلتور به شه کی سهره کیه ژ که سایه ټیا ټیسه ری بو ټافا کرنا هزا ټوی یا رهوشه نیري. و دهیته پالده رکه پی دهر پی ژ ټه زمونا هزری، جشکی و دهورونی بکه ت، ټاکو نهو یښ پشی ټوی مفای ژبی وهر ګرن) (عرفات، دوفش، ۲۰۱۷: ۱۱). پیاده کرنا کلتوری د رڼمانځنښ ټالافه کی دیه بو ګه هاندنا په یاما رڼمانځنښی، چونکی رهوشه نیري وهکو ټایه کی ګرنکی کلتوری هاتیه نیاسین و جشک په یامده ر ب پځی کرن ب ټوان یاساین ب نافي نه ریت د بازنا کلتوری دا هاتینه دانان.

ټو ګه ورښین د ژبانی و سهرده می دا په ډیادین ژ ټه نجا کی کوناکرنا کلتور و رهوشنښیری مله ټانه. چر ب ریکا کولونیالی (استعار) و ډاګر کرنی، ګشت وګوزار یان ب پځی ګه ورښین بازارګانی، هه فسنوری، ریکین وهر ګرانی... ټه ټه ریکه ګه ورښین د ټیخه دنا ټیتال ونه ریتن هه نهو وهکی و د بیته پالښته که بو رڼمانځنښی (ګه ورښین بهرچا ب سهر ټیکستی رڼماني دا هاتنه خواری نه خاصه ل سهر ټاستین: و مسفر کرنی، ځه کی رانی، زمان و لایه ټی ټیستاتیکی، وهکی ټوان شیزو ټن ځه ګرانی ټوین ګرنیکه کا ټایه ت د پځه اته یا

2.2.2. كارىگەر بوون بىر روشنىيەتلىك مەلەتلىك دەور بىر.

د ئەقلى تاپىن كارىگەر بوونى دا و ژەر ھەقسىزىيا كوردستانى دگەل ھىندەك نەتەوئىن دىتەر مېنا عەرەب و فارىس و توركا گەلەك جارا كارىگەرنا كەلتوور و نەتەدەب و روشنىيەتتا ئەوان ل سەر جىقلى كوردى كرىي، ((...)) كە كورد، قەت دەولەتلىكى سەرەكەن نەبوو و شىوازە نووسراو ھەكەن ئەدەبىياتى كورد تا رادەيەك درەنگ سەريان ھەلەا. كەوابوو ئەو كوردانەى كە ھۆگرىي بەھەرى خۇلقاندى كۆلتوورىكى بالاين ھەبوو، بەرەولەي نەرىتەزالەكان كە زمانى عەرەبى، فارسى و توركى عوساينان بەكاردەھىنا)) (فېلىپ كرىنبروك (يېن دىتەر)، 2008: 6). وەسا ديارە ژەگەرى نەبوونا دەولەتەك كوردى كارىگەرنا كەلتوورىن وەلاتىن دەورەبەر ل سەر دەيت كرن، بەلى ئەف چەندە دېتەك رەھا نېنە؛ چونكى ھەر نەتەوئىن ژېلى كارىگەرنا ئەوان ب خۇ كەلتوورى تايەتتى خۇ ئى ھەي. مەلەتتى كورد ئى دىت - ھىندەك قوناغا دا ژ كۆلىيالىي وداگىركى گورىن ب سەر شىوازى ھىندەك ژ بەشىن كەلتوورى وئ ھاتىن كرن- ئانكو ((تېكراى ئەو بوارانەدا، وەھاىرەدووە كە پىرۇسەى كۆلىيالىي كەلتوورى كوردى بە ئاسانى جىيەجىيەت وېگرە كورد خۇشى- لە گەل ئەو پىرۇسەدا تەماھى بىكات)) (نورەدىن، 2007: 44). نە كورد بىتتى بەلكو ھەر مەلەتتى زالگەھا كۆلىيالىي ب سەردا ھاتە سەپاندى دى گورىن كەشە ھەمى بوارىن ژيانى و جىقلى، چونكى ئىك ژ پاشاۋەيىن ئەو پىرۇسەسە ل پىشت خۇ دەھىلىت ئەو كەلتوور و روشنىيەتلىك ئەوان مەلەتەن ل سەر جىقلى داگىركەر. "مارف خەزەندەدار" دىتەت: ((ئەدەبىي مىللى نەتەوئىن كەلەكەن ھىندوئەوروىي و ھىندوئىرانى لە ئەفسانە وداستان و ھىكايەت و گورىانى، ماۋەيىكى زۆر جەۋھەرى ئەدەبىي فولكلورى كوردى بوون)) (خەزەندەدار، 2001: 158). كەواتە ئەگەر كارىگەرنا بوونا كەلتوورى دەورەبەرنا د چارچوقى فولكلورى واداب و نەرىتان دا وەرگىرن وەكو بەشەكى سەرەكى ژ كەلتوورى دى خۇيا بىت كۆ كارىگەرنا ب سەر دا ھاتى ودىت گەلەك ژ قان كرىار و رەفتار و روشنىيەتتا بەكاردەيت نە يا خورسكى يا مەلەتتى كوردىت بەلكو يا وەرگىتەيت بەلى ئى زاننا دەم و سەردەمىن وەرگىرتى يان ئەو مەلەت و نەتەوئىن وەرگىرتى. رولى زىندوۋىن و قەزەندىن ب پەلە ئىك دكەيتە سەر مىللىت تاكىن جىقلى پاشى يېن ئىشەران لەورا ھىندەك جارا ((كارىگەرنا دىوارە قەزەندەكە كەلتوورى و ئەو رۆلى بىسپور و تايەتەندىن ئەقى بوارى پى رابوودىن ئاشكرا بوو كۆ كەلتوورى مىللى ئى ھەر نەتەوئىن خەزىنەكا مەزەنە، لەوما راكىشانا سەرنجا خەلىكى و جىقلى بۇ لائى ئەوئى ھەيەكى ھەزرى و ھەنەرى و زىندوۋىنەكا بەردەوام ددەت)) (عەشەرى، 1997: 25).

گەلەك جارا قەگۇھاستەن ھىندەك نەرىتا يان سىستەم و شىوازىن رىقەرنە ژيانى و لاساىكرنا ھىندەك جىقلى و نەتەوئىن دىتەر ژ ئەنجامى تېكەلكرنەكا بەردەوام دەيت ھەبوونى، د ئەو دەمى دا دەست ژ رەسەناتىا نەرىتەن خۇ بەردەن و يېن نەتەوئىن دىتەر دكەنە پىكگور بۇ يېن خۇ. ئەگەر ئەف چەندە د ئىسسىن ئىشەرىن كوردا نەھاتەيت د جىقلى دا بىياقى خۇ دىنىت. كەواتە كارىگەرنا بوونا ئىشەران ب گىشتى و رۇمانقىسان ب تايەتتى ب رۇمانقىسىن ھەرىمى ژ ئەنجامى پىشكەقتىن سەردەمىيە دەيت، بەلى ((باشترىن كارى ئىشەرى و بىتارىن بەشى ئىسسىن ئەوئى ئەو زىندوۋىن نەرىتەن بابوالبىرە ئەوئى ئىشەرنە ئامازە پىدكەت. و ئىكەم نەرىت كۆ ئىشەرنە دقەت پىادەكەت ھەستا مېزوۋىي (يە)) (ھەمان ژىدەر، 27). مەرەم ل قىرئى قەزەندە بەردەوام يا كەلتوورى يە نەخاسە ئەو بەتەن گرىداى كەسايەتلىن بەرىياسىن جىقلى يان ئەو

زارەكى. چونكى ب رىكا ئەوئى زمانى د بىتە رەنگەدەرا ھەا و نەرىتەن بەرەلەف دناف جىقلى دا، ئانكو رۇمانقىس ب شىوازى قەگىران و زىجىرەكرن و پىكەگىرنا پىدەن رۇمانى ب كەلتوورى قە كارىگەردىت. ھىندەك تىكەستىن رۇمانا كوردى ژ ئەنجامى تېكەلەبوونا رۇمانقىسى ب روشنىيەتتا ئەوروىي رۇمانىن ئەوان ئى سىتايەكەن ئەوروىي وەرگىتە و ئەف كارىگەرنا بوونە ب شىۋەكى روون دەيت دىتن.

دوۋ: قەزەندەكە كەلتوورى نەتەوئىن خۇ، د ئەقلى بىياقى دا چىننا گرىيا رۇمانى و چەوانىا پىكەگىرنا ئەلەمەتلىك رۇمانى ب بەتەن كەلتوورى قە و قەگۇھاستەن پاشاۋىن كەشەن يېن باب و بابىرا بۇ ئەقلى ئاندىي يېن ئەوئى جىقلى بەرچاقدەكەت. چ ئەف كەلتوورە لايەن فولكلورى ب خۇفە بگىرت يان ئى شىنوار و جىن پىرۇز. ھەلەت رۇمانقىسىن كورد ب گىشتى د بىياقەكە تايەت دايە ئەقلى باقە ب ھوئى ئەوئى چەندى كۆ كەلتوور و رۇمان ھەردو بەشىن سەرەكى يېن بەتەن خۇ ژ جەركى جىقلى وەرگىرن و ھەكى بازەكە ھەر ل دور ئەوئى جىقلى ب خۇ دىتەر، ب رەمانەكا دى رەيدان ژ جىقلى دەيت وەرگىرن و ب كەلتوورى دەيت دىزىنكرن و ل دوماھىي ھەر بۇ تاكەكەسىن ئەوئى جىقلى دقەزىرتىن، لەورا ئەف جورى لاساىكرنى تەنھا دچارچوقى روشنىيەكا خۇمالى دا دىتەر.

ئەفە ئى شىوازەكە جىپانى يە ب مەرەما قەگۇھاستەن كەلتوورى ھىندەك رۇمانقىس پەنانى بۇ دەن. د رۇمانىن كوردى دا ب شىۋەكە گىشتى ئەف چەندە دەيتە دىتن كۆ رۇمانقىس زمان و ئالاف و كەلتوورى جىقلى و مەلەتتى خۇ بەكاردەيتە پىنخەمەت پاراستن، پىشاندان، قەگۇھاستەن ئەوئى بۇ نەوئىن داھاتى، بۇ نەوئىن د رۇمانا "ھەوارە" دا رۇمانقىسى تابلويەكى ھەنەرى ب پەيىف وئالافىن كەلتوورى دورست دكەت و دىتەر: ((... زانى جەركى خۇشاقى ئى د ئودا پىشتى قە... نەقىا نەدەكا وى و نە خۇشكا وى ئى ھىشارىن... دەست دا ئامانەكى و كەفچەكەكى دارى وچۇ سەر جەركى خۇشاقى... سى چار كەفچەكە دىتەرەكى دا و جەرەكە دەرپوشك دانا سەر جەركى...)) (سوارى، 2013: 95). د ئەقلى نەوئىن دا پىشچاقدەكە روشنىيەكا كوردى د چارچوقى خارەنەك و رەفتارەكا زەلامەكى كوردا ھاتە بەرچاقدەكە دىاربوۋىيە كۆ لاساىكرنا ئىشەران ل سەر ئاستى تەكىك و گورىنىن رۇمانى يە نە كارىگەرنا بوون و لاساىكرنە ب قەگۇھاستەن روشنىيەتتا بىياقى بۇ ئاف بەرەمىن ئەدەبىي يېن كورد و "مەمەد سەلىم سىيارى" ئەوان رۇمانقىسايە ئەوئى پىشت بەستەكە كۆنكرىتى ب كەلتوور و فولكلورى مىللى ئى كوردى كرى، ھەولدايە ژ ئەوئى كارىگەرنا شىواز ئەوروىي يان بىياقى دورىكەقت پىنخەمەت مەزاختا ئەوئى روۋبەرى بەرەھەن رۇمانى بۇ خەمەتا كەلتوورى كوردى و پاراستا ئەوئى.

د رۇمانا (گوند) دا رۇمانقىسى بۇ مەرەما داکوئى كرن ل سەر رەسەناتىا زمانى نەتەوئىن خۇ وەكو سىتەيەكە سەرەكى د قەگۇھاستەن ئافەروكا روشنىيەتتا دا گەلەك ژ ئەوان پەيىقەن كەشەكە د ئەقلى سەردەمى دا ب پەيىقەن مەرى يان يېن فەرەھەنگى دەھن ھەمەرن بكارەھىنەنە، داکو ب ئەقلى رىكى ئەو پەيىف ژ مەرنى قورتالېن ((... دگەل سىپىدەكە زوى بويكا خەمەلەندى... پىچە ھەزار ب سەر دادان پىشتى ل ھىستى سوارىن... جاجك وەرەشال و رىشك و كىفك ل بەر پىشتى كرىوون...)) (سوارى، 2005: 119). ئەف پەيىقەن د ئەقلى دەقلى دا بكارەھاتى ھەمى وەكو پەيىقەن فەرەھىگەنە بۇ تاكەكەسى ئەقلى سەردەمى.

دناف ھەر نەتەوھىكى دا - ئەگەر ئەو ژ كەلتوورى ھېن لادان دى كەلتوورى بىر جلوبەرك يىت ژ ھەر راستىيەكى، پىنخەمەت ئەقى چەندى كراسى پىروژىن دچىتە ھەر كەلتوورى. و ئەفە پەيوەندىيەك سەرمدى يە.

2- پەيوەندىيەك نەتەوھى: گرېدان يا دگەل پەيوەندىيەك ئەكەسە جىك ب نەتەوھى خۇ فە يا ھەى، ئەفە دىيەتە ئەگەرەك كى پىروژىن نەتەوھى ب ھەى شىوین خۇفە بەشەكەن ژ ژيانا ئەو، و ىن پەيامدەرە پىنگىرىن پى بىكەت. لەورا پەيوەندىيەك ئەو دگەل كەلتوورى پەيوەندىيەك مېژوويە.

3- پەيوەندىيەك مەرفاھە: بىناى ئەوئ مەرفاھە ب خۇفە، كەلتوورى ب ھەردو پەيوەندىن ئولى نەتەوھى بىن ىن تەمام نىنە ئەگەر مەرفاھە رۇلى خۇ تىدا نەيىت، چوئى كەلتوورى ھەك تىگەھەكى مەرفاھە تەماشەى ژيانا دكەت، ھەر ئەف چەندە پەيوەندىن دنافەرا خۇ مېژوويىن دا ھەك بىناى بۇ كەفناىيا ھەيوونا ئەو نەتەوھى دانى، لەورا پىرا گرېدانى دنافەرا مەرفاھەى و كەلتوورى دا گرېدانەك گەردوونى يا راستەوخۇيە. (جىدان، 1985: 13-14). پالەرى سەرەكى ىن كى رۇمانقىسان پالەدەت بكارھىنانا كەلتوورى مىلى دناف تىكەستا رۇمانى دا ئەو چەسپاندا ناسناما نەتەوھى يا ئەو مىلەقە يە. لەورا بو فەكەلەرى دىارېو، كى دوو تەوەرەن سەرەكى ھەك فەپىژا ئەقى فاكەنەرى دكەفە بەرچاف ئەوژى:

أ- گرېدان كەلتوورى ب ناسناما نەتەوھى فە.

ب- گرېدان كەلتوورى ب رە ورىشالېن جىك فە.

ناسناما نەتەوھى يا ھەر مىلەتەكى ھەلگەر ھەندەك موركىن تايەتېن بەرچافە و ھەك ھىناى بۇ ئەوان دھىتە ئاراستەكرن، رۇمانقىس مەقلى ژ ئەوان ھىناى ھەردىگىر ئەفجەك كەسايەتېن ىان جە و دھەقە بن. نموونا ئەقى چەندى پەنايا گەلەك رۇمانقىسا بۇ بكارھىنانا كەلتوورى دناف رۇمانىن خۇدا ب مەرەما ھېزكرنا دھق فەگىرېن ىە تىكەلەكرنا روىدانىن كەفن ونوینە، (مەمەد سەلىم سوارى) ئەگەر ب شىوھەكى راستەوخۇ و مەرەم پىكرى ئامازە ب ناسناما نەتەوھى يا مىلەقە كورد نەكرىت، ب شىوئ نەراستەوخۇ ھەى ئەو سىجىولېن گرېدانى مىلەقە كورد و كەفناىيا ئەقى نەتەوھى يىت ھاتىن گوتن ھەك ئامازەكرن ب داستانا "مەم وزىن" ىان "كەلا دم دم" ئەفە ژ ئەوان ھىناىيە ئەو ھەى شىوھەكى كەلتوورى ب خۇفە دگىرەت و دھەمان دەمدا جەفەكەكى مىلى ىن مىلەقە كورد ب خۇفە د ھەلگىرەت. د ئەوئ نموونا فەگىر ئامازە پى دكەت تىكەلەكى دنافەرا كەلتوورى كوردى و رۇزئافا ھەمەرىك ھاتە ئامازەكرن و دېژىت: ((... تە راست گوت ھەك مەم وزىن... بەلى ھەك فەن تشتا ب گەورىنا جە و دھەمان گەورىن.. نوکەل باژىرىن مە ژى كچك و كورك دى ھەژ ئىك و دو كەن وخازن بۇ كەن دەوات... دىسان ھەكە ئەم ھاتن ل ھەندەك ولاتىن دى ھەك رۇزئافا و ئەمەرىك دى بىن كچ و كور دسەرخۇنە ب دىتن و ھەژىكرىن و كەس نەشەت مایى خوە تىكەن)) (سوارى، 2019: 240). تىكەلەسونا كەلتوورى بىناى دگەل ىن كوردى ھەندەك ژ ئەوان سنورىن تىتال ب خۇفە دگرن شكانىنە، ئەگەرە ئەقى چەندى ژى دزفرتە پىشكەفتى و تىكەلەكرىن و كچكرىن كى رۇلى گەورىنا نەرىتا ب شىوھەكى بەرچاف دھىت دىتن.

پىكەتەيا جىك فە ھەك يەكەپەك سەرەخۇ و بزوئەر بىناى سەرەكى يە يا ھەركىنا روىدانىيە و بكارھىنانا واناىيە دناف ھەر تىكەستەكى ئەدەبى دا. ب واناىيەك دىتر بۇ ناسناما نەتەوھى ل جىپان پىدقە ب چەسپاندا ھەيوونا خۇ يە و ئەفە ژى ل سەر چوار رەگەزا دھىت دانان ئەوژى ((بىروباوەر، مېژوو،

مېژوويا بوويە خالەك د تومارا دىروكا وى نەتەوھى دا. بو نموونە د رۇمانا (گوند) دا فەگىر د مىقانداريا شىخەكى ھەرەبا دا نەرىتەك ئەوان فەدگەھىزىت و رەنكەدانا ئاست و رادا كەلتوورى بوونا جىك فە ھەربان دكەت و ھاتىيە: ((شىخە عەبلای بۇ وان ئەو سوجەتە كر... دەمى حاجى ئاغا كۆچەر ل شىخەكى ھەرەبا بوئە مېفان.. ئىنا شىخى ھەرەبا گەلەك قەدرى وى كرت و دقيا بۇ دىارەكەت كا ھەرەب چەند ب مەردىنیا خۇ دىنگۆتە... ھەر ھەك خەك لىسەر ھاتى تەيى دناخىن... ئىنا حاجى ئاغاى ژى دگەل خۇ گوت: "خۇزىكىت وى رۇژى ھەك تولى من دىيە مېفان.. دا بزانى كا كى ژ مە مەردترە" (...)) (سوارى، 2005: 247). راستە ھەك نەرىت د چارچوئى فولكلورى دا يە، بەلى ل قىرىن ئاستى ھەركىن پى مەرەمە و رەوشەنەرىتا ھەردو كەسان يا ئاغاى و يا شىخە د رىكە ئەوئ رىزكرن قەدرىكتىدا بۇ مېفان دىارەدەت - دىت ل دھق مىلەتېن ئەوروى ئەف چەندە نەرىت ىان ب ئەقى شىوھەكى نەرىت. لەورا پەيوەندىيە رومانقىسى ب فەن رەگەزان - مەرەم ژى رەگەزىن رومان و جورىن كەلتوورى - د دوو رىكا را دېورىت ئەوژى

1- رىكا ئىكى: دەرپىن كەنەك سامال يا كەلتوورى يە، ئانكو توماركرنا ھەى ئەوان كار وكرىارېن جىك كى كوردى ب خۇفە دگىرەت دوو ژ ھەر ئامازە و گەورىنەك ھەفچەرخ ىان يا سەردەمىانە ب سەر ئەوئ تىتالى دا ھىت، دىشاندىنە ھىت گەورىن بەلكو ھەك خۇ دى ھىت توماركرن.

2- رىكا دووئ: رىكا دەرپىكرى يە ژ پاشاوى، ئانكو پىادەكرنا كەلتوورى، نەرىتە فەگىرنا رەگەزىن كەلتوورى يە ىان بەرچافكرنا سىا و ساخەتېن ئەو يە، بەلكو بەرەف سنورى پىادەكرنا ئەوئ ب ھەى جورىن خۇفە يە دناف رۇمانى دا، ئانكو دىشاندىيە گەورىن ب سەردا ھىت ل دوىف پىدقەيتا تىكەستى رۇمانى.

2. 3: فاكەنەرى نەتەوھەقە.

قوناغىن دىروكى پىن مىلەقە كورد تىدا بوورى، ئاكەكەسېن ئەوئ توشى چەندىن مەرگەسات و دەرەدەرىن كرىيە، - ئەقى چەندى ژى ئەگەرېن خۇ ھەبووینە - ئەف نەتارامىا ژ لاپىن رۇمىن ئىك ل دوىف ئىك ھاتىن ئىسەر ب گىشتى نەچاركرىنە كى تايەتەندىيەكى بىدە ئەوان ھەى كەپسا وكرىنە ھىقېنى ئافراندا گەلەك رۇمانا ژ ئەوان ژى ئەو نموونىن د ئەقى فەكلىنېدا بكارھاتىن. ئانكو رۇمانقىسى - بەرى خۇ دايە كەلتوورى ھەك شەكەستەك سەرەكى يا ئافاھىن مىلەقە و گىيان ئەوئ ىن نەتەوھى، چوئى زانى كى ((كەلتور رە ورىشالېن سەرەكى يە بۇ راكرتسا سىوينا ھەر نەتەوھى و دىشەت ب ئەوئ چەندى بەرسىنگكرنا ھەر گەفەكى بگىرېن پىن ھەولا ژ ئافران ئەوئ بكەت)) (عرفات، بدوى، 2017: 12). ب رىكا كەلتوورى نەتەوھە و ناسنامىن ئەوان دھىن نىاسىن و ژىك دھىن جوداكرن و ئەف چەندە باشتىن كەرسىتې بەرھەفە بۇ رۇمانقىسى. د پەرتوكا (تورا كەلتوورى) دا د بىژى ل سەر كەلتوورى و ھەى ئەو چەق و جۇر و فاكەنەرىن ھاتىنە بەسكرن ئاخفتىيە، تىدا ئامازە ب ئەوئ چەندى كرىيە كى ئەو پەيوەندىيە دنافەرا كەلتوورى و فاكەنەرىن پالېشتىكەر بۇ پىادەكرنا ئەوئ دناف بىفاقىن ئەدەبى دا ئەوھ:

1- پەيوەندىيەك ئولى يە: ئاراستا ئەقى پەيوەندىن بۇ ئەوئ چەندى دچىت كى سىپان سەرەكى ىن كەلتوورى ئاينە - ئىسلامە، كرىستان، ئول و رىيازىن دىتر

ھەلىگىرى ئانكى ئەو پەيغۇن د ئەفنى غوونىدا بكارھاتى ئامازەين فاكىرەكى نەتەوى پىئە دياردېيت كو بووينە پالېشت بۇ گرىندان رويدانن رۇمانى وىكارھىنانا ئەوى ھزرى ئەو بۇ نەوېن داھاتى بىتە باشاۋەكى زىندى ومانىايى. د ناف لاپەرىن رۇمانا (گوند) غوونەكا دى ل بەرچاف دكەفیت، ل دەمى رىبەر سەرەدانا گوندى سوارى دكەت. رۇمانقىسى — ب شىۋەيەكى پىئەگە گرىدای ئەفنى چەندى قەدىگىرىت. ((ما تو نزانى ئەفە جارا ئىككىيە رىبەر تىت گوندى مە.. ل دەمى باب و باپىرىت مە و تا نۆكە چ مرقۇفیت مەزن وەك رىبەرى ل كۆچكەمە نەبوینە مېھقان.. كى دىئىت ھندى ئەم بىنن ساخ جارەك دى رىبەر يان ئىككى وەك وى.. دى ل مە بىتە مېھقان.. خوزى ئەز شىبابامە من تىتەك بۇ رىبەرى كىر.. كۆ كەسى بۇ كەسى نەكى.. ھەكە گونە نە با و رىبەر عاجز نەبا دا ھەردو كورىت خو و ھەردو كورىت براىن خو مەمدى ل بەر پىت وى سەر زى كەم...)) (مۇھىم سىلم سوارى، 2013: 245). سالوختانا رىبەرى ب كەسايەتيا مەلا مستەفانى بارزانى بەرجەستەكە، بزاكەرىيە باس ل ئەوى كەشخوشيا گوندىيان بەرامبەر ھاتنا رىبەرى كوردان بکەت. سوارى د قەگىرانا خۇدا، ھەقېرنا قوربانيا گىيانەۋەران بەرامبەر قوربانىن مرقۇشان بۇ رىبەرى كىيە. رۇمانقىسى نەشايە كوترولى ل سەر ھەز و قىيانا خو بەرامبەر گەل و نەتەۋە و سەرگەردىن خو بکەت، لەورا كىيە سەرچاۋەك بۇ رۇمانا خو. ژلايەكى دىتر قە ئەو ساخەتا رىزگرتن ل مېھقان وەكو سىمبولىكى دناڭ جىڭاكى كوردى دا يا بەرچافە.

2. 4: فاكىرە جىڭا.

جىڭا رەنگەدەن ل سەر بەرھەمى ئىسەران دكەت. ئەو ب خو زى ژاىكويونى جىڭا خۇنە. كەۋاتە پالەدەكى زىكەيە دگەل ئىسەران، لەورا ب شىۋازىن جودا جودا جىڭا وىنەدكەت و بەرھەمى خو ل سەر ئافادەكەت. ((جىڭا، مېژوو، رۇمان دىزانەكا ھەماھەنگدا دىژرن و ھەماھەنگيا وان ھەر ئىك خىزمەتا يا دىتر دكەت بۇ بەرھەمىيانى)) (عباس، 2019: 114). رۇمانقىسى نەشەت خو ژ جىڭا قەفەتەت، چونكى سەرچاۋەكى سوز بەخشىنا بەرھەمى ئەۋىيە. مەردەما سەرەكى ژ پىادەكرنا كەلتورى دناڭ رۇمانىدا قەۋەندى ھەندەك ھىيائىن نوۋىد د ئەزموننا رۇمانقىسى. دا و دوۋبارە ئافراندىن وداھىيانە، ئەو خوندانن ل سەر رۇمانىن سوارى ھاتىن كرن و رۇمانقىسى ھەفچەرخ ب گىشتى قەرقىنا وىننن ژيانا كەشەن د رۇمانى دا ب تابلورنا كەلتورى باب وياپىريە ب ھەمى جورىن ئەۋىشە و توماركرنا ئەۋانايە ب شىۋەكە ھونەرى بۇ نەۋەين داھاتى. ل سەر ئەفنى بىنگەھى كۆمەلگە كەش و ھەۋايەكى باشتر بۇ رۇمانقىسى د رەخسىيەت كۆچىتە د ھەمى قولچىكىن ژيانىدا، مينا كەلتورى، فولكلور، داب نەرىت، بىروبارو، مېژوو، سىياسى، عەشق و قىيان، شەرو جەنگ... ھەند، مفايى زى وەرىگىرىت و ل دويىف پىدفايتا خو ب شىۋەيەكى ھونەرى سەرەدەرىن دگەل ئەۋان بابەتان بکەت. (كۆمەلگە سىستەمەكى بەرھەم ھىنانى و ئالوگوركىتە، رۇمانقىسى كەتۋارى جىڭا دكەتە گۆرەپانەكا بەرھەم بۇ بەرھەمى خو و دەرپىن ژ راستى و ئارىشىن جىيانا جىڭا دكەت) (كروش، 2015-2014: 65) مەزنى و بەرھەمى رۇمانى ل دويىف ھەز و قىيانا رۇمانقىسى دىنە كەرەستە و ئالاقىن بەردەست.

رۇمانقىسى د ئەفنى پارچا رۇمانىدا بابەتەكى دلدارى كو ب رىبەرىكە بەرچاف دناڭ جىڭا دىتە دىتە ھەقېرەكەت دگەل چىرۇكا داستانا دلدارى يا (مەم و زىنا) ئەمەدى خانى. رۇمانقىسى كەسايەتيا بىلدى دكەتە ئالاقەك ب رىكا

زمان، ناخ)) (رضوان، 2012: 104). دياردېيت كو كەيسا بىروباۋەرا ب پە ئىك دىزانە كەلتورى وئانى دا دىژرىت، لەورا وەكو سىستەمەكا سەرەكى دىت ھىمارن. ژىر ئەفنى چەندى نەتەۋە مېژوۋا مىلى وەكو پالېشتەكى سەرەكە بۇ ئىسەران ب گىشتى و رۇمانقىسى ب تايەت، چونكى گرىدانا رۇمانى بەشەكە ژ ئەوى جىڭاكى رۇمان لى دىتە ئافراندىن لەورا ((ھەر نەتەۋەيەكى كەلتورى خو بىتلىت، دىتە دەست ژ گىيانى خو بەردەت و بىي مېژوو بىت)) (سمىرە، 2016-2017: 23). ب ئەفنى چەندى ھەستە نەتەۋايەتى فاكىرەكى ھارىكارە بۇ رۇمانقىسىن كو داھىيانى ب رىكا زمان و رەۋشەنبرى، ئەدەب... د بەرھەمىن خو دا بکەت. ئەفە زى بەلگەكە كو (ھەر نەتەۋەيەكى بىرەتە كەلتورى خو، دىياندايە ناسنامەيا خو يا مېژوۋى و ئايىنى، جىڭا... ھەتد بزانىت، نەتەۋەيا خو بۇ جىيانا ئەفرۇكە بەرچافەكەت) (ھەمان ژىدەر، 23). بەرھەمىيا رۇمانى رىخۇشكەرە كو رۇمانقىسى ب ئازادى دەرپىن ل ئەوى بەرھەمىيا كەلتورى و فولكلور ب خو قە دىگىرىت بکەت. بەرھەمى ئىسەران مۇزا نەتەۋەيا ئەوى ل سەر دياردېيت. چونكى ژيانا جىڭاكى خو وىنەدكەت. ھەر ئەفە دىتە پالەدرى ژ دايكوبونا بەرھەمىكى كو پالېشتيا شىسەرى وى ب ھەستە نەتەۋايەتى بىت(چونكى، پىشەستى ب رابردوۋى دكەت ب ھەز و بۇچوۋىن نوۋى، تاكو بکەفەتە د خىزمەتا نوۋە و داھاتىدا) (قەرەداخى، 2014: 79). رۇمانقىسى بەرھەمىن خو ب كەلتورى دىخەملىنىت، ژ بۇ داھاتى و نەۋەين پىشتى خو تاكو كەلتورى و نەتەۋەيە خو ب دروست ب نىاسىت.

د رۇمانا (ھەۋارە)دا، ب ئاشكەرانى پالەدرى نەتەۋايەتى كارىگەرىيا خو ل سەر رۇمانقىسى كىيە، ب مۇتولۇك كەفەتە دانوستاندەكى دگەل خۇدا، ھەزا خو ب رىكا پەشان ل سەر لاپەرىن رۇمانى دارشتىيە. دەما ددەتە خوياركرن ((مەرادا دلى مستى نەۋەك مەرادا چ دلانە... مەرادا دلى مستى ئەۋە دويىف دەۋسا باب و باپىرىن خو بىت... ھەكە پارەيكى نانى ھەبەت ئەۋرى بۇ رىقىنگ و مېھشانىن وى بىت نەھىلىت چو ژار و پىندى ل دور و بەرىن وى ھەبەت.. بى خودان شىيان ھەزىزىت ب وان ھەزىز و شىيان بەرھەمىن ژ ھەمى خىزم و كەس و مرقۇقن خو بکەت دا ھەمى سەرھەراز و سەرپىلند بىن... بى مېرخاز و چەلەنگ بىت چاكوچ و سەندى باۋەرىن بىت... ل بەر سىنگى ھەمى زالم و بى وژدان و دۆژمن و نەپارا راۋەست دا خەل نەكە رەت وى ترس بىخون و ھەر دەمەكى كەسەك دەستى خو دىرەكەت مرقۇقەك وى دەستى بىرت... يا ژ وى بىت تەخسىر ناكەت دا قى مەرادى ھاسىل كەت... بارەكى گرانە ب ھەمى ملاقە ناھىت.. يا پىشتى بىزاف و خەمخورى يە)) (سوارى، 2013: 51-52). خويايە رۇمانقىسى ھەۋلەيا ھەستى خو ب ئەفنى رىكى دەرپىت، كو خەم و خىياللىن ئەۋى دىتە رۆژەكا سەرھەرازى يە بۇ گەل و نەتەۋەيە خو. ھەزەكە رۆژەكى ژ رۇژان ئەۋرى ئىك ژ ئەۋان كەسان بىت بىن پىشتەفان و ھارىكار بۇ دۇزا گەلى خۇكى، ئەۋان بىارزىت ژ دۆژمن و نەھەزان. مەبەست زى پاراستنا مىللەتى كوردە ژ ئەۋى دايگىركارى و تەپەسەرىيا كوردستان كەفەتە تىدا، چونكى رۇمانقىسى ل دەمەكىدا ل نەفەراستى عىراق ل باژىرى بەغدا و موسل دىيا ھايدارى لىتىن دۆژمىن كوردان بوۋە ھەست ب توندروپا گەلىن بىيانى بەرامبەر كوردان كىيە. ژلايەكى دىشە ب جۋانى دەستەۋارەكا فولكلورى كوردى كىيە ھىقىنى ھەستى خو ل دەمى دايە دياركرن كو بارەكى گرانە دىت پىر مىلن خو بىدەينە بەر. مەبەستا رۇمانقىسى. پى ئەۋ بوۋە، كو پەسەنەتيا كەلتورى كوردى پىشە ديارىكەت، ھەردىسان پەنجەمورا كوردەۋارى ب خو قە

تەككىنن ڧەگىرپنى باس ل چىرۇكا (بشيشى و داخازى) دكەت، دەما دىيۇيت:
 ((چىرۇكا تە وى ببو چىرۇكا مەم وزىنى... گەلەك جارا من گوە لى دبو نياس و
 ھەڧالا و برادەرا دگوت ئىك.. مەم و زىنا ڧى شارى داخاز و بششش.. ھەمە
 مەم وزىنا جزىرا بوتا نەگەھشتەن ئىك و دو ژبەر بەكرۇكا بەلى داخاز و بششش
 ھەر دى گەھن ئىك ب دل ساخيا بلندى بۇ وان.. ئەرئ ھەرى ئىخاين داخاز
 ئەڧە مەم و زىنا مە ھولنپاتەھە...)) (سوارى، 2018: 139). چىرۇكا مەم وزىنى
 دىيىتە پالەدرەك سوارى پى دەرىپنى ژ چىرۇكا دوو ئەڧىندارىن دناڧ رۇمانا
 خۇدا بكت، ئەڧە وژبلى كو "مەم وزىن" ب خۇ وەكو سىمبولاكە كەلتوورى-
 نەتەۋەى دناڧ مللەتى كوردا دەيتە ھۇمارتن. كەۋاتە دەرتەنجام رۇمانئىسى- ب
 پىندىڧاتى زانىيە سەرھاتىيەك جىاكى خۇ تىكەھلى ئاڧەرۇكا بەرھەمى خۇ بكت تاكو
 پتر خواندەڧانى خۇ بېيىننە دناڧ گورەپانا رۇماتىدا، ھەر دىسان سەرنا ئەۋان
 بۇ ئەۋى چەندى راپكىلىشەت، كو مېژوۋيا جىاكى يا مللەتى كورد يا پەرە ژ ھەمى
 جورىن كەلتوورى.

رۆمانئىس ب شىئوھى شەھىرە سەردەرى دىگەل ھەمى ئەوان
 بابەتتەن كەلتوورى ب خۇفە دىگىت كرىپە نەخاسمە بابەتەكنى گرىدايى داب و
 نەرتتەن جىشكى چوكنى وەكى ھىلا سۆرە، رۆمانئىس ئامازە ب ئەوى
 پەيوئىدىيا ھەقائىلى ئەوا دناقبەرا خۇ و كەسەكنى مەسىحى دىكەت. ھەر ئەو
 ھەقائىلى بويە ئەگەرى ھارىكار و پىشتەقائىا خانەدانى كورى گارى ژ بۇ ھنارتتا
 ئەوى بۇ وەلاقى ئەمىرىكا. دەما ددەتە خۇياكرن ((وہساتى نەگەھە مەن ئەف
 پرىسپارە ژتە كر كۆل نك مەن جوداىەك ياھى دناقبەرا ین فەلا و بوسرمان
 نەخاسمەت بۇ لايتت مەروفاىەق و دىگەل زاروۋەكى.. بەلى تىشتى ئەز دىيەم تو
 مەروفەك فەلە ھندە بىزاف و پى كۆلى بۇ كەسەك بوسرمان دىكەى...)) (مۇھە
 سلیم سوارى، 2010: 131). سوارى بابەت پىشتەقائىا ھەقەلەكنى كرىستىان بۇ
 ھەقەلەكنى بوسلمان دىقالبەكنى جىشكىدا نىشا خواندەقائى خۇداىە. دىاركىرىپە كۆ ئاين
 و نەتەویدىن جىبازاز نەبووینە رىگەر بۇ كارىن مەروفاىەتتە ب تايىبەت ل
 كوردستانى كۆ ب دەقەرا پىككە ژپانى دىھىت نىاسىن، ھەردىسان د ھەمان نەوونە
 داباس ل مەروفاىەتتە جىشكىن بىانى دىكەت مینا جىشكى ئەمىرىكا. ب درىژىيا رۆمانا
 (وارى رۆندىكا) بابەت ھەقائىلىا سادەق مەسىحى و ھارىكارىپا ئەوى دىگەل
 زاروۋەكى گارى ئەوى ب نائى (خانەدان) دىكەشتە بەرچاقىن مە، لەورا
 رۆمانئىسى زۆر ب ئاشكەرايى ئەقى بابەت دىكەتە پالەدر و فاكىئەركە لىقوك بۇ
 دانانا ھىلەن سەركە بىن رۆمانا خۇ، و نەشپاىە خۇ ژ ئەقى بابەت جىشكى
 دەربازىكەت و باس لى نەكەت. لەورا پىترىپا بەشىن رۆمانا "وارى رۆندىكان"
 كەشتىنە دىخەمتە ئەقى بابەتتە. ھەردىسان سادەق ھقائى خۇ دىكەتە رىزگارەكرى
 نەخۇشىن ژيانا مالبات و ب جە ھىنانا خەونىن خۇ.

بىئەت سەرەكى يىن پالېشنىيا ئەفى فاكىرى بۇ رۇمانىڭ ئىسمى - دىمىيانا
بايەتلىن فولكلورى دا دىيارىيەت، نەخسەمە زۆرىيە زۆرىيا بىسپۆرىن ئەدەبى
فولكلور و ئىسپەرىن ئەدەبى وەكو گىشتىگىرىيەكى ددەنە ئەفى ئىدىيە، لەورا
گەلەك جارا تىكەلەلى دافىقەرە كەلتور و فولكلورى دا دەيت كرن.

ههنگهك ساخهتێن ههين د چارچوڤي تهڤي فاكتهري دا دزفرن و گهويرينين تهوي
رولي خو ديشقهبرنا رويدانين رومانان دا دينيت چ ب شيوهكي تهريي يان
تهريي، تهوژي:

1- وەكو پښتەفانەك كارېگهرييا ئەوئ ل سەر هيللا ئاسويي يا جفاكي دهيت كېښان، لەورا دچپته دناف همى خانه وتهخين جفاكي و چ تهخا ژ هېبونا بابهتەكن گريداي ب ئەوان فە دورو نايخيت. ئانكو بو هەر چپته كا جفاكي تايهتەنديهكا هەي و هندەك بابهتین گريداي ئەوان، رۆلى پۆمانقېشي- ئەوه ب هشياري هەلسوكه ووق دگەل بكارهينانا هەر بابهتەكن گريداي هەر تهخەكن بگەت.

2- گریدانا ئەفی فاکەری بۆ رۆمانئێسی گریدانه ب بێناتی سەرەکی ین
جشاکى فە، ئانکو تاکە کەس یەکەبەکا ستراکچەری یە بو گهورین
وکارىگەرپوون ب ھەر بېشھانەکا دکەفیتە دخانەیین جشاکیدا، لەورا
گهورینا ئێک تاکى جشاکى کارىگەرپا خۆل سەر کومەکا دیتەر و ب
ئەفی پێکى گهورین دکەلتوورى دا دەین ئەنجامدان وکوپا پەسەن
یا ئەوى جورى کەلتوورى دەیتەر ژ دەستان وپێکگۆرەکا دیتەر بو
دەیت دانا کو ژ جشاک وئەتەوەکا دیتەر وەرگرتیب. رۆلى رۆمانئێسی-
دووبارە فەزفزانندن و فەززانندن ئەوى یە ئەوا ژ دەستدا و دناف
تیکستى دا پیاوێکەت دا بېیت پاراستن ژ بەرزەبوونی.

[illegible]

ئەنجام:

پشتى قەكۆلېن ب دوماھىك ھاتى، ئەف ئەنجامىن ل خوارى ب دەستھە ھاتىنە:

- 1- كەلتور وەكو دەريوشەكى يە ب سەر ھەمى ئەوان بابەتېن رەوشىنېرى و فولكۆر ب خۇفەدگىت، ئەو خېشەتا مەزنا ئەفان ھەمى يواران.
- 2- فاكىتەرىن ئامازە پى ھاتىيەكن ئەوژى فاكىتەرىن (ھونەرى، رەوشەنېرى، نەتەوھى، جىشكى) ىنە و ئەف فاكىتەرى ب ئاشكەرايى د گورەپانا بەرھەمى رۇمانئىسى دا دھىتە دېت و بووینە شەنگەستەك ژ بۇ ئافراندا رۇمانى.
- 3- (محمد سليم سوارى) د رۇمانىن خۇدا زمانەكى سادە و قالەكى جوان و ىنەپىن سەرئىجراكىش... بكارھىناينە و ئەفە دىتە فاكىتەرى ھونەرىن رۇمانىن رۇمانئىسى- پىشتەستىن پىكىرى. سەرەراى وى چەندى شىايە ھەردو كەلتورىن كەف و نوى پىكفە درۇمانىن جودا بكارىنىت.
- 4- (فاكىتەرى رەوشەنېرى) د رۇمانىن رۇمانئىسىدا ھاتىنە رەنگەدان، ئەوژى ژەر ھىندىيە كو ئەو مەوژ رەوشىنېر بوو و د تەمەنى خۇدا ماوھەكى درىژ ژىو خزمەتا رەوشەنېرىا كوردى تەرخانكەرىيە.
- 5- (فاكىتەرى نەتەوھى) وەكو فاكىتەرىكى ئافكارنا رۇمانىن رۇمانئىسى- دھىتە دېت، ئەوژى ژەر ھىندىيە كو رۇمانئىس بەشەكى مەزىن ژ ئىسسىن ئەوى دەرىپىن تىگەھىن نەتەوھى دكەن. وەكو: قىانا وەلات، مېژوويا وەلاق، زمانى وەلاق، پىكفەژيانا ئاپىنى، رېيەرى دۇزا كوردى (مەلا مستەفا بارزانى... ھەتد).
- 6- (محمد سليم سوارى) د ئاف رۇمانىن خۇدا پەنا بىرە بەر فاكىتەرى جىشكى وەكو ژىدەرەك بۇ رەنگەدان كەلتورى، ئەوژى ژەر ھىندىيە، كو رۇمانئىس بەرچاڭ وەرگرتا دابونەرىت و بىر و باوهران و مېژوو... ھەتد ب مەزىن و ب ھا دىنىت.

لىستا ژىدەران:

قورئان:

- 1- قورئانا پىروز، سورە الفجر، ايه: 19.
- 2- قورئانا پىروز، سورەتا (مریم)، ئايەتا: 6.
- 3- قورئانا پىروز، سورەتا (الزل)، ئايەتا: 16.

1- ب زمانى كوردى:

أ- پەرتووك:

- 1- ئاشوورى، داریوش (2013)، چەمك ویتناسەى فەرھەنگ (كۆلتور)، وەرگىزان: ئىبراھىم ھەسەن پور، چاپى يەكەم، ھەولېر، چاپخانى موكريانى.
- 2- خەزەندەر، مارف (2001)، مېژووى ئەدەبى كوردى، بەرگى يەكەم، چاپى يەكەم، دەرگای چاپ و بلاوكرەنەوى ئاراس، ھەولېر، چاپخانى وەزارەتى پەرورەدە.
- 3- ەباس، ھافىن سىياھەند (2019)، رۇمانا مېژوويا كوردى رۇمانىن مەمەد سەلىم سوارى وەك ئوونە، چاپا ئىككى، سەنتەرى زاخۇ بۇ قەكۆلېن كوردى، زاخۇ.
- 4- ەبدللا، ئىدرىس (2017)، دەقى ئەدەبى، چاپى يەكەم، ھەولېر، چاپخانى رۇشنىرى.
- 5- قەرەداخى، ەتا (2014)، روانىن لە ئىوان كەلتور و سىياسەتدا، سەلىيانى، چاپ و چاپخانى (نېنە).

6- كرىنېروك، فېلىپ (يېزىن دىتەر) (2008)، كۆلتور و ناسنامەى كورد، وەرگىزان: وریا رەحمانى، دھوك، چاپخانا خانى.

7- نورەدىن، بوار (2007)، رەدووكەوتن لە كەلتورى كوردىدا، چاپى دووھم، ھەولېر، چاپخانى ئاراس.

ب- نامىن ئەكادىمىيە:

1- دىكتورا:

عبىد، ئەرخەوان محمد (2014)، ديارەد كۆلتورىيەكان لە (مەم وزىن) ى (ئەحمەدى خانى) دا، نامەى دىكتورا، سكولى زمان، بەشى كوردى، زانكوى سەلىيانى.

ج- كوفار:

شوانى، محمد (2010)، دەربارەى چەمكى كىتور، كوفارى گزنگ، ژمارە (86)، كانوونى يەكەم.

ب- ژىدەرىن پراكتىكىيىن قەكۆلېنى:

- 1- "محمد سليم سوارى" دىدارەكا تايەت قەكۆلەرى ب رىكا تەفونى دگەل رۇمانئىس (محمد سليم سوارى) (2020-11-25) ئەنجام دايسە. سوارى دەربارەى فاكىتەرى رەوشەنېرى دىژىت: ((سالا 1974ئى چوويە رادىو كوردى ل بەغدا كول وىرى تىكەلەكى گەلەك رەوشەنېر و ھوزائىن كورد بوويە، مېنا "صادق بەئەدىن ئامىدى، سەبرى بۇتاتى، سەلاح سەدوللا... ھەرەسا چەند ئىسسىنا كۆمەلەپىن چىرۇكان، ژ ئەوان بەرھەمان "مەگىنى، رى يا بەرپانى، كەفالى ئى پەرواز، باپى مۆ... ھەتد.. ب ئەفنى چەندى رۇمانئىسى ب دەلىقە دىتە مفاى ژ سەروبوور و رەوشەنېرىا ئىسەرىن مەلەق خۇ وەرگىت. (25) سالىن پىشكىشكرنا بەرنامەنى (ئىشارا باش) ل رادىو كوردى بوويە ئىك ژ پالەرىن ھەر گزنگ ژ بۇ ژاىكوونا بەرھەمىن خۇ ب تايەت ئىسسىنا رۇمانان. ھەرەسا كەلتورى كوردى بەشەكا بەرھەمىن ئافرىيە، چونكى ژيانا گوندان و روىشتىن دگەل رە سىپى و كەسايەتېن ئاپىنى و ەشەرەق ل كۆچك و دىوانان دگەل خوارن و شەخوارن و يارىن كوردەوارى بۇ رۇمانئىسى بوويە پالەرىكى بۇ بكارھىنا كەلتورى كوردى د بەرھەمى خۇدا.
- 2- سوارى، محمد سليم (2005)، گوند، دھوك، چاپخانا ھاوار.
- 3- سوارى، محمد سليم (2010)، وارى رۇندكا، دھوك، چاپخانا دار ھەورا.
- 4- سوارى، ھەوارە، محمد سليم (2013)، دھوك، چاپخانا پارىزگە ھەوگا.
- 5- سوارى، محمد سليم (2018)، دەولەت و ھىقى، دھوك، چاپخانا ماترىس.
- 6- سوارى، محمد سليم (2019)، دەولەت و دەرز، چاپخانا تىركا.

2- ب زمانى ەرهى:

أ- پەرتووك:

- 1- احمد، يوسف داوود (1980)، لغە الشعر (بخت فى المنهج والتطبيق)، وزارە الثقافة والارشاد القومي، دمشق، سوريا.
- 2- البعلبكي، روى (1995)، المورد قاموس عربى- انگليزى، الطبعة السابعة، بيروت- لبنان، دار العلم للملايين.
- 3- الحنفى، السيد الشريف على بن محمد بن علي الجرجاني (2003)، التعريفات: ضبط نصوصها وعلی علیها، مكتبة القرآن الكريم، القاهرة.
- 4- الخضراوى، ادريس (2012)، الرواية العربية وأسئلة ما بعد الاستعمار، الطبعة الاولى، القاهرة، مطبعة الرؤية للنشر.

2- كروش، زينة (2014-2015)، توظيف التراث في رواية تجربة في العشق للظاهر وطار، رسالة ماجستير، كلية الاداب واللغات، قسم اللغة والأدب، جامعة العربي بن مهيدي- أم البواقي، الجزائر.

3- نادية، مبروك (2019)، استلهم التراث الموريسكي الاندلسي- في الرواية الجزائرية المعاصرة -رواية البيت الاندلسي- لواسيني الاعرج أمودجا-، رسالة ماجستير، كلية الاداب، قسم اللغة والادب العربي، جامعة تلمسان، الجزائر.

2- دكتورا:

1- سميرة، منصوري (2016-2017)، توظيف التراث في الرواية المغاربية الجديدة، شهادة الدكتوراه، كلية الاداب واللغات والفنون، قسم اللغة العربية وأدابها، جامعة جيلالي لباس- سيدى بلعباس، الجزائر.

2- فيلاي، سلمة (2013-2014)، بنية الهوية الجزائرية في ظل العولمة، رسالة دكتوراه، كلية العلوم الانسانية والعلوم الاجتماعية، جامعة محمد خضير، سكرة، الجزائر.

ج- كوفار:

1- اغلتنون، تيرى (2000)، الثقافة في طبيعتها المختلفة، ت: ثائر الاديب، مجلة الكرمل، العدد (2)، بيروت.

5- الدمشقي، ابي الفداء اسماعيل بن عمر بن كثير القرشي (2000)، التفسير العظيم، الطبعة الاولى، لبنان - بيروت، دار ابن حزم للطباعة والنشر- ههمان شلوفه كرن ژ لائى (طبري، قرطبي) دا هاتيه.

6- العنتيل، فوزي (1965)، ما الفلكلور، مكتب الأدب الشعبي، القاهرة، دار المعارف بمصر.

7- العودي، حمودي (1981)، التراث الشعبي وعلاقته بالتنمية في البلاد النامي، الطبعة الثانية، عالم الكتب، القاهرة.

8- المخلف، حسن علي (2010)، التراث و السرد، الجزء الأول، إصدارات إدارة البحوث والدراسات الثقافية، الدوحة- قطر.

9- بدير، حلمي (2003)، أثر التراث الشعبي في الادب الحديث، الاسكندرية، دار الوفاء للطباعة.

10- برتلجي، جان (1970)، بحث في علم الجمال، ت: انور عبدالعزيز، القاهرة، مؤسسة فرانكلين للطباعة.

11- تيزيني، طيب (1978)، من التراث الى الثورة، الجزء الاول، الطبعة الثانية، بيروت، لبنان، دار ابن خلدون.

12- حنفي، حسن (1992)، التراث و التجديد، الطبعة الرابعة، مجمع المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت- لبنان.

13- رضوان، عبير بسيوني (2012)، أزمة الهوية والثورة على الدولة، الطبعة الاولى، القاهرة، مصر، دار السلام.

14- شكري، غالي (1973)، التراث والثورة، بيروت، لبنان، دار الطليعة للطباعة والنشر.

15- عثمان، احمد (2001)، الادب الاغريقي تراثا إنسانيا وعالميا، الطبعة الثالثة، القاهرة، دار المعارف.

16- عشيري، زايد علي (1997)، استدعاء الشخصيات التراثية في الرواية العربية المعاصرة، القاهرة، دار الفكر العربي.

17- عفيفي، السيد عبدالفتاح (2001)، علم الانسان "الانثروبولوجيا"، الفيةم، مصر، دار العلم.

18- فهمي جدعان، نظرية التراث، الطبعة الاولى، دار الشروق، عمان، الاردن، 1985.

19- قباوة، جلال الدين المحلي جلال الدين السيوطي فخر الدين (2003)، تفسير الجلالين الميسر، الطبعة الاولى، الجزء التاسع عشر، القاهرة، دار الحديث.

20- كوش، دنيس (2005)، مفهوم الثقافة في العلوم الاجتماعية، ت: د. منير السعيداني، مركز دراسات الوحدة العربية، لبنان- بيروت.

21- لسان العرب، أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الافريقى المصرى (1992)، طبع الثانى، مجلد 2، بيروت، لبنان، دار صادر.

22- وهبة، مجدي (1984)، كامل المهندس، معجم المصطلحات العربية في اللغة والادب، الطبعة الثانية، بيروت، مكتبة لبنان.

ب- نامين نه كادىبى:

1- ماستهر:

1- عرفات، ولاء محمد، بدوي، دوفش محمد (2017)، التواصل بالتراث في شعر يوسف الخطيب، رسالة ماجستير، كلية الدراسات العليا، جامعة الخليل، فلسطين.